

Aagje M.C. Swinnen

Goed ouder worden en creatief lezen: het kunstje van Hendrik Groen

Wat kan literatuur betekenen voor “goed” ouder worden als een morele levensstijl? Die vraag belicht Prof. dr. Aagje M.C. Swinnen aan de hand van het fenomeen Hendrik Groen, twee fictieve dagboeken van een man boven de tachtig die zijn uitgegroeid tot bestsellers. Swinnen bestudeert wat recensenten over de dagboeken hebben geschreven, presenteert een interpretatie van *Pogingen iets van het leven te maken* vanuit het perspectief van de humanistische en literaire gerontologie en onderzoekt hoe 60-plussers in een leesclub zich tot dat boek verhouden. Door die drie leespraktijken samen te nemen krijgen we een beeld van de mate waarin en de wijze waarop Hendrik Groen tot levenskunst kan inspireren.

Aagje M.C. Swinnen is bijzonder hoogleraar International Humanism and the Art of Living aan de Universiteit voor Humanistiek namens de stichting Socrates. Daarnaast is ze universitair hoofddocent aan de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht. Swinnen schrijft over de beeldvorming van ouder worden in literatuur, film en fotografie; de manier waarop professionals in de kunsten het ouder worden ervaren; en de betekenis van creatieve benaderingen in dementiezorg. Ze is een van de grondleggers van het European Network in Aging Studies en het tijdschrift *Age, Culture, Humanities*.

Aagje M.C. Swinnen

Goed ouder worden
en creatief lezen:
het kunstje van
Hendrik Groen

Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar International Humanism and the Art of Living aan de Universiteit voor Humanistiek namens de stichting Socrates op 1 november 2017.

Goed ouder worden en creatief lezen:
het kunstje van Hendrik Groen
Prof. dr. Aagje M.C. Swinnen

ISBN 978 90 8253 5846
NUR 715

Uitgave van de Universiteit voor Humanistiek
Uitgeverij Net aan Zet te Utrecht (2017)

Deze oratie is online te vinden via de website van de
Universiteit voor Humanistiek: www.uvh.nl.

INHOUDSOPGAVE

1. Van “succesvol” naar “goed” ouder worden volgens de humanistische gerontologie	7
2. Recensenten lezen: de “geheime” dagboeken als literair fenomeen	15
3. Een humanistisch en literair gerontoloog leest: het dubieuze verzet van Groen	20
4. Een leesclub leest: onderhandelen over “goed” ouder worden	33
Dankwoord	45
Literatuur	46
Tabel 1	54
Tabel 2	56
Figuur 1	57

Goed ouder worden en creatief lezen: het kunstje van Hendrik Groen

INAUGURELE REDE UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK

1. Van “succesvol” naar “goed” ouder worden volgens de humanistische gerontologie

In de tweede helft van de twintigste eeuw is geleidelijk een nieuw cultureel model van ouder worden ontstaan, bekend onder de noemers actief, gezond, succesvol, productief of vitaal ouder worden (Carroll en Bartlett; Gilleard en Higgs, *Ageing, Corporality and Embodiment*). Hoewel die verschillende adjectieven subtiele nuances suggereren, is het gebruikelijk om een van de noemers als paraplu-begrip te hanteren (Hung et al.). Ik opteer voor het begrip “succesvol” ouder worden. Sarah Lamb en collega’s onderscheiden vier elementen die het paradigma van succesvol ouder worden karakteriseren. Het eerste element omvat *agency* en controle, oftewel de overtuiging dat elk individu verantwoordelijk is voor het “managen” van zijn fysieke en mentale gezondheid (Lamb et al. 7). Slimme keuzes voor

gezonde voeding, voldoende beweging, nieuwe technologie en een positieve attitude zouden garant staan voor een fitte oude dag. Een tweede karakteristiek is de waarde die vandaag gehecht wordt aan autonomie en het vermijden van zorgafhankelijkheid (8). Het derde element behelst de noodzaak om productief te blijven na het pensioen door allerlei activiteiten te ondernemen, zoals zorg voor kleinkinderen en vrijwilligerswerk (9). De vierde karakteristiek is de opvatting dat de beste oudere persoon het individu is dat zo lang mogelijk jong blijft (11). Daar speelt de industrie gretig op in, vooral sinds 1980 (Gilleard en Higgs, *Ageing, Corporeality and Embodiment*). Toen werd immers de kapitaalcrachtige oudere consument ontdekt aan wie de illusie van jeugdigheid – het hoogste goed in de toen nog vrij recente jongeren-cultuur – kon worden verkocht. Samen liggen deze vier elementen aan de basis van overheidsbeleid rond vergrijzing. Hoewel er culturele verschillen zijn qua voorkeur voor elk van de vier karakteristieken, blijkt het paradigma van succesvol ouder worden zich snel over de wereld te verspreiden als deel van globaliseringsprocessen (Lamb et al. 6).

Op het eerste gezicht lijkt het model van succesvol ouder worden een positief antwoord te bieden op het oudere en alom negatieve paradigma dat Margaret Gullette het *decline*-narratief heeft genoemd. Daarmee verwijst ze naar de tendens om de interpretatie van ouder worden als biologische aftakeling of verval te vereenzelvigen met sociale (bijv. improductiviteit) en psychologische neergang (bijv. *disengagement*). Maar in de culturele gerontologie (Twigg en Martin; Worsfold) en *age/ing studies*¹ heerst vandaag de consensus dat succes en verval in feite twee kanten van eenzelfde medaille zijn (Carroll en Bartlett; Katz, “Growing Older”; Laceulle en Baars). De term “bipolair ageïsme” (Cole) typeert het diepgewortelde onbehagen

¹ Ik ga niet in op de uitgesponnen discussie over wat de meest geschikte term is, omdat de keuze voor het ene of het andere, in mijn ogen, vooral iets zegt over de positie van waaruit je spreekt (bijv. of je oorspronkelijk een opleiding als sociale wetenschapper of als geesteswetenschapper hebt genoten).

rond ouder worden en de voortdurende neiging om het te vervatten in al te negatieve of al te positieve stereotypen. Succesvol ouder worden wordt daarbij gezien als een model dat kenmerkend is voor de cultuurhistorische context van het neoliberalisme dat komt met een specifiek mensbeeld en de beleidsmatige prioriteit om de kosten van de vergrijzing terug te dringen (Gilleard en Higgs, *Cultures of Ageing*; Katz, “Busy Bodies”; Moulaert en Biggs; Rubinstein en de Medeiros). Het paradigma kent tenminste drie valkuilen. Ten eerste biedt het nauwelijks ruimte voor wie niet meer aan de opgesomde karakteristieken kan voldoen of er nooit aan heeft voldaan, bijvoorbeeld door een gebrek aan middelen of een beperking. Ten tweede heeft het geen antwoord klaar op de menselijke kwetsbaarheid die zich niet uitsluitend manifesteert in de laatste levensfase. Op elk moment in de levensloop kan ziekte of een ongeluk je afhankelijk maken van zorg of kunnen verbroken relaties je sociale inbedding onder druk zetten. Ten derde heeft het model van succesvol ouder worden nauwelijks aandacht voor zingevingsvragen en persoonlijke ontwikkeling buiten het consumentisme en het verlangen om jong en gezond te blijven om.

Omdat het succesvol-ouder-woordenparadigma zich zo moeizaam verhoudt tot kwetsbaarheid en de consequenties ervan, draagt het rechtstreeks bij tot de abjectie van ouderen die controle en onafhankelijkheid verliezen. Abjectie betekent hier de affectieve respons van gruwel en afkeer voor wie buiten de norm van succesvol ouder worden valt. Chris Gilleard en Paul Higgs (“Ageing Abjection”) hebben geïllustreerd hoe abjectie aan de basis ligt van de beeldvorming rond de zogenaamde derde versus vierde leeftijd. Oudere personen in de categorie van de derde leeftijd (de “jonge” ouderen) kunnen abjectie tegengaan door zich een lifestyle aan te meten die in de lijn ligt van het model van succesvol ouder worden. Voor velen kent deze strategie echter een houdbaarheidsdatum. Want er zal zich een zekere mate van zorgafhankelijkheid voordoen aan het einde van hun leven. De vierde leeftijd (de “oude” ouderen) verwijst naar die periode en wie haar representeert loopt het risico huiverachtig te worden

bekeken. Het ultieme symbool van de vierde leeftijd is de persoon met dementie die schijnbaar betekenis- en doelloos in een verzorgingshuis zit opgesloten (Zeilig, “Dementia as a Cultural Metaphor”). Maar ook ongemakken zoals incontinentie en het gebruik van een rollator of scootmobiel zijn tekenen die de overgang van derde naar vierde leeftijd markeren en daarom met schaamte en vermijdingsgedrag zijn omringd.

Mensen leggen gelukkig inventiviteit en veerkracht aan de dag om zich niet tot het paradigma van succesvol ouder worden en zijn tegenpool te laten reduceren (Hung et al.; Lamb et al.). De humanistische gerontologie of humanistische age/ing studies stelt zich tot taak om de manieren waarop personen zelf het ouder worden ervaren en er betekenis aan geven in relatie tot elkaar en in een specifieke maatschappelijke context voor het voetlicht te brengen (Baars et al.; Cole et al.). Het woord humanistisch verwijst naar bijdragen vanuit de geesteswetenschappen aan de studie van het ouder worden die in dialoog gaan met de sociale wetenschappen. Tegelijkertijd impliceert het ook een levensbeschouwelijk kader (Derkx). Humanistische gerontologie stelt de manier waarop vandaag generaties tegen elkaar worden opgezet aan de kaak. Ze gaat op zoek naar nieuwe betekenismodellen voor ouder worden die aan zingevingsvragen tegemoet komen en de diversiteit van ouderen honoreren. Daarnaast inspireert ze tot mededogen voor wie niet aan de norm van succesvol ouder worden voldoet en bevordert ze de ontwikkeling van een samenleving waarin geen ruimte is voor leeftijdsdiscriminatie. Op de afgelopen conferentie van het European Network in Aging Studies deed Tom Cole, een van de grondleggers van de humanistische gerontologie (Cole et al.), een oproep tot het bewaken en verder ontwikkelen van wat hij de “humanistische impuls” noemt in de studie van het ouder worden (“Lives and Ideas”). Die handschoen wordt opgenomen aan de Universiteit voor Humanistiek.

De onderzoeksgroep “Goed ouder worden” staat al een decennium bekend als een van de voornaamste kenniscentra in de

humanistische gerontologie met een bijzondere focus op bijdragen vanuit de filosofie. Collega's zoals bijvoorbeeld Jan Baars, Peter Derkx, Joep Dohmen en Hanne Laceulle richten zich op de vraag hoe we nieuwe modellen van ouder worden kunnen conceptualiseren – “goed” ouder worden en de “kunst” van het ouder worden genaamd – in de traditie van Aristoteles (Derkx et al.; Dohmen en Baars). Het gaat daarbij om het ontwikkelen van een morele levensstijl die een antwoord moet bieden op de op consumptie gerichte levensstijl die nu de boventoon voert. Zij geven die morele levensstijl vorm door begrippen zoals tijd, autonomie, authenticiteit, waardigheid, kwetsbaarheid en ontwikkeling te doordenken. Ruwweg samengevat (omdat ik onmogelijk recht kan doen aan dit werk in het korte tijdsbestek van dit essay) houdt goed ouder worden in dat je verantwoordelijkheid neemt voor je eigen ontwikkeling door de levensloop heen, niet alleen terugblikkend maar ook vooruitkijkend en in het licht van de sterfelijkheid; dat je manieren zoekt om een autonoom met een relationeel persoonsbegrip te verzoenen door bijvoorbeeld het zelfbeschikkingsrecht te benaderen vanuit het sociale weefsel waarvan we deel uitmaken; dat je niet bij voorbaat kwetsbaarheid gelijkschakelt met de onmogelijkheid tot zingeving; en dat je authenticiteit nastreeft en creativiteit aanwendt om je te weren tegen het bipolaire ageïsme. Dit alles is een verheven ideaal dat oefening vergt en voortdurende zelfevaluatie en zelfbijsturing. Dohmen beschrijft een morele levensstijl voor ouder worden als volgt:

In the context of aging, the struggle for a life of one's own means that every single individual nowadays has to grow old in his or her own way. This struggle goes on, and hence, doesn't suddenly end when people reach middle age. Moreover this struggle is... not about health or successful aging, and definitely not about commodification... I have developed a broad moral lifestyle for later life, which is pluralist in the sense that resilience and empowerment are closely linked... both... moral values – care and autonomy – are of vital importance in later life...

a moral lifestyle must also be an ethics of finitude. With every ownership (a life of one's own) comes learning to accept loss. (49–50)

Met de bijzondere leerstoel, getiteld International Humanism and the Art of Living, geeft de humanistische stichting Socrates mij de kans om mijn expertise in de studie van het ouder worden te koppelen aan die van de onderzoeksgroep “Goed ouder worden” bij de UvH.

Mijn interesse in leeftijd was al aanwezig in mijn proefschrift over de vrouwelijke Bildungsroman in de Nederlandse letterkunde, dat ik ongeveer vijftien jaar geleden schreef. Via literatuur en *gender studies* ben ik geleidelijk opgeschoven naar het domein van de studie van het ouder worden vanuit geesteswetenschappelijk perspectief dat ik verder heb geprofessionaliseerd door de oprichting van het European Network in Aging Studies (met verschillende partners) en het tijdschrift *Age, Culture, Humanities* (met Cynthia Port). Ik benader het ouder worden vanuit mijn “locatie” (Rich) als humanist (in de geesteswetenschappelijke en levensbeschouwelijke betekenis) en feminist en ben dankbaar dat ik nu mijn twee academische thuishavens samen kan brengen, de onderzoeksgroep “Goed ouder worden” aan de UvH en het Centrum voor Gender en Diversiteit van de Universiteit Maastricht. Onder invloed van die interdisciplinaire settings heb ik mijn onderzoeksobject horizontaal en verticaal uitgebreid sinds mijn promotie over Nederlandse literatuur; ik analyseer teksten in de brede zin van het woord en richt me niet alleen op de hoge kunst, maar ook op allerlei creatieve praktijken en ervaringen. Mijn publicaties gaan grofweg over drie thema's: de beeldvorming van ouder worden in film en fotografie (Swinnen, “Dementia in Documentary Film”, “Everyone is Romeo and Juliet”, “Inspelen op de angst voor lillend vlees”, “Late-Life Masculinity”, “*Mumbling Beauty*”, “The Roses Are Long Gone”), de manier waarop professionals in de kunsten het ouder worden ervaren (Swinnen, “Writing to Make Ageing New”) en de betekenis van creatieve benaderingen in dementiezorg (Swinnen, “Healing Words”; Swinnen en de Medeiros, “Participatory Art Programs”, “‘Play’ and

People Living with Dementia”). Als ik terugblik op mijn onderzoek, geloof ik dat “creativiteit en ouder worden” als brede noemer fungeert ter typering van mijn werk. Ik bestudeer intersecties van creativiteit met kleine “c” en Creativiteit met grote “C” (Pope). Onder creativiteit met kleine “c” versta ik de creatieve vaardigheid die iedereen potentieel kan ontwikkelen om zich te ontworstelen aan het model van succesvol ouder worden ten voordele van een morele levensstijl van goed ouder worden. Creativiteit met grote “C” verwijst naar de kunsten in de brede zin die niet alleen de werkelijkheid weerspiegelen, maar ons ook een spiegel kunnen voorhouden en tot zelfreflectie en inspiratie dienen.

Vandaag wil ik terugkeren naar mijn oude liefde, de Nederlandse literatuur (Swinnen, “Never Too Old to Learn or Rebel”), om de cirkel rond te maken. Literaire gerontologie is het onderzoeksveld dat bruggen bouwt tussen gerontologie en literatuurstudie (Falcus). Er worden doorgaans twee belangrijke argumenten aangehaald om het belang ervan te benadrukken (Swinnen et al.). Het eerste argument heeft betrekking op het veelvoud aan betekenissen van ouder worden die met name door literatuur kenbaar worden. Het is de taak van de literair gerontoloog om een literaire tekst te interpreteren in zijn context en de leeftijdsideologieën voor het voetlicht te brengen die daarbij aan het werk zijn (geïnspireerd door de feministische traditie van “tegendraads” lezen cf. Fetterley). Als professionele lezer waakt een literair gerontoloog erover dat literatuur niet gewoon wordt ingeschakeld om bepaalde gerontologische theorieën te illustreren, waarbij haar complexiteit verloren gaat als wereld in woorden. Het tweede argument gaat over het effect van literatuur. De verschillende responsen die leespraktijken kenmerken, zouden niet alleen ons denken over ouder worden kunnen bijstellen, maar ook nieuwe praktijken van ouder worden stimuleren, zoals bijvoorbeeld de kunst van het ouder worden in de humanistische traditie. In het vervolg van mijn verhaal concentreer ik me op leespraktijken rond *Pogingen iets van het leven te maken: Het geheime dagboek van Hendrik Groen*, 83

¼ jaar (2014 – voortaan aangeduid als HG in bronverwijzingen). Het betreft hier een wellicht fictief dagboek van een ouder personage dat van binnenuit vertelt over zijn ervaringen in een bejaardenhuis in Amsterdam-Noord, waar hij met een select groepje medebewoners de club Oud-maar-niet-dood (Omanido) opricht om zijn latere levensfase te veraangename. *Pogingen iets van het leven te maken* en zijn opvolger *Zolang er leven is: Het nieuwe geheime dagboek van Hendrik Groen, 85 jaar* (2016) zijn uitgegroeid tot bestsellers. Terwijl het eerste deel in 2015 nog op de zevende plaats van bestverkochte Nederlandstalige romans stond in de lijst van de Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek (“CPNB Top 100 2016”) met een verkoop tussen 30.000 en 40.000 exemplaren, is het in 2016 tot de eerste plaats doorgestoten met een verkoop tussen 125.000 en 140.000 exemplaren (“CPNB Top 100 2017”). In datzelfde jaar won het tevens de NS Publieksprijs. Uitgeverij Meulenhoff verkondigt dat het eerste dagboek ondertussen in meer dan dertig talen is vertaald. Vanaf maandag 23 oktober 2017 komt bovendien een op het eerste boek gebaseerde dramaserie op de buis bij Omroep Max en vanaf 29 november is er ook – van Amsterdam tot Heerlen – een theaterversie te zien door Bos Theaterproducties. Door deze adaptaties naar andere media zal de aandacht voor het fenomeen Groen voorlopig niet verstommen. De populariteit van Groen geeft aan dat zijn thematiek resoneert bij een grote groep mensen over de landsgrenzen heen, wat het een interessante casus maakt voor het bestuderen van verschillende vormen van creatief lezen. Ik ga achtereenvolgens in op hoe recensenten *Pogingen iets van het leven te maken* en zijn opvolger hebben gelezen, wat een mogelijke interpretatie is van het eerste dagboek vanuit een humanistisch- en literair-gerontologisch perspectief en hoe een leesclub met mensen boven de zestig zich tot dat boek verhoudt. Door die drie verschillende leespraktijken samen te nemen krijgen we een beeld van wat het boek kan betekenen in relatie tot goed ouder worden en levenskunst.

2. Recensenten lezen: de “geheime” dagboeken als literair fenomeen

Groen heeft een hekel aan klagende bejaarden, wat hem de mogelijkheid geeft om met een ironische distantie naar de kommer en kwel in het verzorgingshuis te kijken. Het maakt hem direct tot een sympathiek, dwars figuur, zowel voor mensen die zich ergeren aan bejaarden als voor bejaarden die denken dat ze anders zijn dan hun soortgenoten. (Kraak)

De succesfactoren achter *Pogingen iets van het leven te maken* en *Zolang er leven is* sluiten aan bij wat Erica van Boven de typische kenmerken noemt van de literaire bestseller in het algemeen en in de specifieke Nederlandse context na 2000. Met name de tijdgebondenheid (Van Boven 15) en tegelijkertijd internationale uitstraling van de hedendaagse bestseller (29), de slimme marketing die achter een zogenaamd “geprogrammeerde” bestseller zit (43), alsook de behoefte van Nederlandse lezers aan authenticiteit (188) lijken kenschetsend voor het verschijnsel Groen. In de negenentwintig landelijke en regionale recensies die vanaf de publicatiedatum van het eerste dagboek tot en met 8 februari 2017 verschenen, komen die factoren ook naar voren, zoals ik hieronder toelicht. Ik baseer me op een thematische analyse van de recensies van beide dagboeken (Tabel 1).

Wat de tijdgebondenheid betreft, spelen de dagboeken in op het actuele thema van de vergrijzing. Niet alleen zijn de personages ouder en is de setting een bejaardenhuis, Groen houdt ook de kranten bij en geeft een beeld van wat er in de media wordt bericht. Hij werpt zichzelf dus lachend op als “politiek commentator” (HG 245). Onderwerpen die daarbij aan bod komen, zijn bijvoorbeeld de bezuinigingen op zorg, de opkomst van de politieke partij 50PLUS, dementie en euthanasie. De paradox van Hendrik Groen is dat de dagboeken een beeld geven van een wereld die normaliter grotendeels afgesloten is van de rest van de samenleving. Desondanks komt in de meeste recensies

de herkenbaarheid van wat geschreven staat steeds opnieuw naar voren. Die herkenbaarheid zou vooral schuilen in de typering van bejaarden (het roddelen en klagen van bewoners) en verzorgers (die ouderen betuttelen) alsook de geplande bezuinigingen op zorg (en de onrust die daarover onder bewoners leeft). Levensbeschouwelijke verschillen tussen kranten weerspiegelen zich in de recensies. Terwijl de meeste stukken Groen typeren als een sympathiek, eigenwijs en ironisch figuur die een aanstekelijke oproep doet zelf iets van het leven te maken, vindt de recensent van *Reformatorisch Dagblad* het “treurig” dat “religieuze zingeving” niet besteed is aan Groen in zijn “wereld zonder God” (“Bejaarden onder elkaar”).

Hoewel de nadruk ligt op de Nederlandse context, maakt het hoofdpersonage ook vergelijkingen met andere samenlevingen, variërend van de Duitse tot de Chinese. De vergrijzing is dan ook niet weg te slaan uit het internationale debat. Het succes van Groen kan bijgevolg benaderd worden over landsgrenzen heen en in relatie tot het recente en onverwachte kassucces van *Hundraåringen som klev ut genom fönstret och försvann* [De honderdjarige man die uit het raam klom en verdween] (2010) van de Zweedse auteur Jonas Jonasson. Al gaat het hier om een picareske roman (schelmenroman) met een eeuweling als hoofdpersonage dat de wijde wereld intrekt, toch is de parallel voor de hand liggend. Ook het relaas over de honderdjarige man is in meer dan veertig landen uitgebracht en kent een filmadaptatie van Felix Herngren (2013) (een Amerikaanse *remake* met Will Ferrell is in de maak). Daarmee is het slechts een van de vele verhalen over ouder worden die op grote schaal zijn verspreid sinds 2000. Zoals Groen zelf treffend schrijft: “Oud is in. Tenminste er zijn films, boeken, documentaires en krantenartikelen over oude mensen te over” (HG 317). In relatie tot de hausse van Britse films waarin oudere protagonisten figureren en verschillende aspecten van het ouder worden geëxploreerd worden, schrijft Josie Dolan dat ze inspelen op de “zilveren markt” (572) of de wensen van het groeiende aandeel van oudere cinemabezoekers. Hetzelfde kan misschien gezegd worden over oudere

lezers, al kunnen we niet met zekerheid weten welke leeftijdsgroepen de dagboeken vooral lezen. In het citaat hierboven dat ik als motto gebruik, lijkt recensent Haro Kraak in ieder geval vooral mensen in de zogenaamd “derde” leeftijd en jonger te veronderstellen. Nederlandse recensenten hebben overigens vooral de verwantschap tussen de dagboeken van Groen en de serie over Adrian Mole – ook een internationale bestseller – van Sue Townsend aangestipt. Die serie bestaat uit acht fictieve dagboeken, beginnend met *The Secret Diary of Adrian Mole, Aged 13 ¾* uit 1982 tot *Adrian Mole: The Prostrate Years* uit 2009 wanneer het hoofdpersonage 39 ½ jaar is. Het zijn vooral de breuk achter de leeftijd in de titels en de kinderlijke rebellie van het hoofdpersonage die de verwantschap met Groen zouden suggereren.

Hoewel volgens Paloma Sánchez van Dijk, uitgever bij Meulenhoff, het raadsel rond de identiteit van de auteur nooit een marketingstrategie is geweest en het eerste dagboek het vooral moest hebben van mond-tot-mondreclame (Kraak), lijkt een gezonde twijfel op zijn plaats. Literaire avonden, een Facebookpagina van Groen (met ca. 7800 volgers), een portret van het hoofdpersonage getekend door Victor Meijer dat als beeldmerk wordt gebruikt, en merchandise met dat beeldmerk (schort of T-shirt) werden ingezet om de dagboeken onder de aandacht te brengen. Het mysterie rond de auteur beheerst dan ook de recensies en Hendrik Groen wordt beschouwd als een heteroniem (fictieve schrijverspersoonlijkheid). Heel wat bekende en minder bekende auteurs passeren de revue als mogelijk brein achter de dagboeken – hier in alfabetische volgorde: Stijn Aerden, Paul Abels, Peter Buwalda, Remco Campert, Paulien Cornelisse, Nico Dijkshoorn, Adriaan van Dis, Ronald Giphart, Arnon Grunberg, Maarten 't Hart, Carel Helder, Bert Keizer, Kluun, Marcel van Roosmalen, Michiel Stroinken Sylvia Witteman. Het rijtje bevat zowel mannen als vrouwen, auteurs die we zowel met *middlebrow*- als *highbrow*-literatuur associëren, meer en minder ervaren auteurs, en, op Remco Campert na, schrijvers die (soms aanzienlijk) jonger zijn dan het personage Groen. Sommige recensenten verwijzen naar de “jongere” stijl van de boeken

(Witteman; Jaeger over studentikoze grappen) om een jongere auteur te veronderstellen alsof er een intrinsiek verband bestaat tussen literaire stijl en chronologische leeftijd – een achterhaald standpunt (McMullan; Hutcheon en Hutcheon). Bijna geen enkele recensent gelooft trouwens dat Groen een debutant is van in de tachtig en die in een bejaardenhuis woont. Eind april 2016 komen *NRC Handelsblad* (Jaeger en Rosenberg) en *de Volkskrant* (Kraak) met de onthulling dat Peter de Smet, een 61-jarige bibliothecaris uit Amsterdam-Noord, de auteur zou zijn. De onthulling is gebaseerd op een getuigenis van Henk Verweerd van uitgeverij Liverse. Die beweert met de auteur in gesprek te zijn geweest over de publicatie van het eerste dagboek, waarvan eerder stukjes op het internetplatform Torpedo Magazine verschenen, alvorens het plots bij Meulenhoff uitkwam. In 2015 zou Peter de Smet overigens een BV hebben opgericht die hem net op tijd een koophandelsnummer opleverde voor de royalty's van het eerste boek. Tot nog toe heeft uitgever noch Peter de Smet bevestigd dat hij de auteur is van de boeken. Twijfel blijft daarmee bestaan en die lijkt functioneel.

Het voordeel van de geheimzinnigheid rond de auteur is dat het relaas van Groen “echt” zou kunnen zijn en zo inspeelt op de behoefte van lezers aan een waargebeurd autobiografisch relaas. De dagboeken zijn een variant op sleutelgatproza en de link met een bepaalde vorm van voyeurisme (cf. Van Boven 41) is daarbij gemakkelijk gelegd; we kijken met een lach en een traan binnen in het bejaardenhuis door Groens ogen. Groens eerste motivatie is “om na mijn dood een kleine maar gevierde klokkenluider te worden” (HG 93). Door onduidelijkheid over de identiteit van de auteur kan de lezer in het hoofdpersonage de klokkenluider vinden die Groen hoopt te zijn. Verschillende locaties in Amsterdam-Noord zouden achter de setting van het boek kunnen schuilgaan. Elke lezer kan naar eigen behoefte personages invullen met echte personen. Als je Groens logica volgt, zou hij omwille van redenen van veiligheid (cf. hij is in zekere mate afhankelijk van de zorg die hem geboden wordt) en privacy (cf. “gênante” ouderdomskwalen) zijn echte naam niet willen weergeven. Het nadeel is echter

dat de discussie over de redenen achter de keuze voor een heteroniem hierdoor aan de oppervlakte blijft. In de recensies wordt verwezen naar de noodzaak voor vrouwelijke auteurs in het verleden om niet onder eigen naam te publiceren. Ook worden er voorbeelden genoemd van gevestigde auteurs (bijv. J.K. Rowling als Robert Galbraith) die hun literaire waarde willen toetsen door opeens een nieuwe naam te gebruiken. De rol die leeftijd speelt in het literaire veld komt echter niet uit de verf. Nochtans is het voor vele oudere schrijvers moeilijk om zichtbaar te blijven, hun uitgever te behouden of een nieuwe uitgever te vinden (Swinnen, "Writing to Make Ageing New"; Eagleton). Een veel geciteerd voorbeeld in age/ing studies is de Britse auteur Barbara Pym (Tincknell). Nadat Pym veertien jaar lang haar romans niet meer geplaatst kreeg bij een uitgever, omdat ze als ouderwets auteur werd neergezet, resulteerde een stuk in *Times Literary Supplement* over de meest onderschatte auteurs van hun tijd in de publicatie van haar comeback roman *Quartet in Autumn* (1977). Het geheim van Groen gaf geen aanleiding in Nederland om voor het voetlicht te brengen wat de verwachtingen zijn rond een laat debuut (de Smet is een zestiger) of de relatie tussen de leeftijd en het carrièreverloop van een literair auteur.

Samenvattend, recensenten zijn vooral in de ban van het fenomeen van de bestseller, het raadsel rond de schrijver Groen en de waarde van de dagboeken als tijdsdocument. Daarbij wordt de vraag nauwelijks gesteld in hoeverre de getuigenis van Groen geoorloofd is. Het boek zet recensenten er amper toe aan om te reflecteren op hoe ouderen en ouder worden in de dagboeken worden neergezet en wat het effect daarvan zou kunnen zijn. Nochtans leent de casus Groen zich bij uitstek om een beter inzicht te krijgen in de leeftijdsideologieën die in onze samenleving circuleren. Zoals Van Boven schrijft:

Een bestseller is dat ene boek dat iedereen ineens wil lezen. Kennelijk sluit het op de een of andere manier aan bij wat er op dat moment onder dat publiek leeft. Het geeft uitdrukking aan bijvoorbeeld actuele

maatschappelijke kwesties, vragen, wensen en angsten van de dag, heersende opvattingen en normen – en niet alleen de uitgesproken, maar juist ook de dieper liggende deels onbewuste, onderhuids levende ideeën en waarden, het hele complex dat door Bourdieu is aangeduid als doxa, datgene wat in een bepaalde maatschappij op een bepaald moment als vanzelfsprekend geldt. De bestseller is een ongeëvenaard rijke bron als het erom gaat dergelijke verborgen, maar wezenlijke denkpatronen op het spoor te komen. (19)

Veeleer dan een genuanceerd portret te schetsen van het werkelijke leven in een bejaardenhuis, geven de dagboeken van Groen ons inzicht in hoe er momenteel over ouder worden en institutionele ouderenzorg wordt gedacht in Nederland. Het is de taak van de humanistisch en literair gerontoloog om de casus vanuit die invalshoek te bestuderen en de vraag te stellen in hoeverre de casus de weg opent naar nieuwe modellen van ouder worden. In de volgende sectie presenteer ik hiertoe een aanzet gebaseerd op *Pogingen iets van het leven te maken*.

3. Een humanistisch en literair gerontoloog leest: het dubieuze verzet van Groen

De vrouw die in Breda een tijd geleden een tunnel groef met een lepel en zo uit de gevangenis ontsnapte is nog spoorloos. Prachtig dat zulke dingen nog in het echt gebeuren. Het zou nog mooier zijn als een bejaarde op dezelfde manier ontsnapte uit dit huis. Voor de symboliek natuurlijk, want hij of zij kan gewoon door de voordeur naar buiten wandelen. Pas daarna wordt het moeilijk; de meeste bewoners hebben geen plek waar ze naartoe zouden kunnen. De kinderen zien ze al aankomen... Veel meer dan een poosje in een hotel op de Veluwe zit er voor de ontsnapte bejaarde niet in. Daarna, als het geld op is, met hangende pootjes terug naar je bejaardenhuis of naar het Leger des Heils. (HG 72)

Een zorginstelling vormt een ambigue plek waar professionele zorg en een thuisgevoel zouden moeten samengaan op een moment in het leven dat het einde ervan aankondigt. Narratologisch (verteltechnisch) gezien draagt de setting van institutionele zorgomgeving de premisse in zich dat het hoofdpersoonage wellicht zal overlijden aan het einde van het verhaal. De ruimte bepaalt dus in zekere zin het verhaal, wat de zorginstelling een interessant literair chronotoop² maakt (Swinen, “Everyone is Romeo and Juliet”). Een treffend voorbeeld is *De grote zaal* (1953) van Jacoba van Velde, de internationale Nederlandse bestseller die het pad effende voor Hendrik Groen. In een wisselend perspectief tussen het hoofdpersoonage Geertruide van der Veen, die zorgafhankelijk is geworden na een herseninfarct, en haar dochter Helena wordt de existentiële crisis in het licht van het naderende levenseinde geschetst op ontroerende wijze (Swinen, “Du grand dortoir”). Ruim vijftig jaar later is de inzet van de zorginstelling voor ouderen als chronotoop veranderd en wordt de verwachting niet meer als vanzelfsprekend ingelost dat het levenseinde van het hoofdpersoonage correspondeert met het romaneinde. Het is vandaag een trend voor verhalen (literatuur en film) om te laten zien hoe ouderen zich kunnen verzetten tegen de dehumanisering die hen bedreigt in een institutionele context (Chivers en Kribernegg; Simonson). *Hundraåringen som klev ut genom fönstret och försvann* van Jonasson bijvoorbeeld begint met de ontsnapping van de honderdjarige man uit het bejaardenhuis om vervolgens de meest gekke avonturen te beleven. Al wordt het in de dagboeken van Hendrik Groen nooit zo dol, ook het verzet van Groen en zijn vrienden staat centraal. Het bejaardenhuis in *Pogingen iets van het leven te maken* loopt daarbij wellicht niet toevallig een beetje achter op de werkelijkheid. Het huidige overheidsbeleid om oudere personen zo lang mogelijk thuis te laten wonen impliceert dat bewoners een hogere zorgindicatie nodig hebben om in een instelling

2 Een chronotoop is een specifieke combinatie van tijd en ruimte die een genre typeert op een bepaald moment in de geschiedenis van de roman (Bakhtin).

te verblijven dan een deel van de personages in de dagboeken. De gevolgen van dat beleid worden gethematiseerd door Groen herhaaldelijk in te laten gaan op de angst onder bewoners voor het verplicht opnieuw zelfstandig te moeten gaan wonen. Omdat Groen en zijn kompanen nog een betere gezondheid hebben dan we verwachten van oudere personen in een institutionele zorgomgeving, beschikken ze ook over meer *agency* (fysieke en cognitieve mogelijkheden) om zich te verzetten tegen de onderwerping aan de vermeende bejaardenhuiscultuur. Tegen wie of wat Groens verzet precies is gericht, hoe het eruitziet en wat de relatie ervan is tot succesvol versus goed ouder worden, zijn vragen die de leidraad vormen in deze sectie.

Groen onderschrijft het alarmistische discours dat de demografische ontwikkelingen van de vergrijzing koppelt aan de teloorgang van de welvaartsmaatschappij (Katz, “Alarmist Demography”). Tegelijkertijd vindt hij het een beschaafd land onwaardig om voortdurend op ouderenzorg te bezuinigen. In zijn optiek is het de managementcultuur die de zorg onbetaalbaar maakt:

Bij het woord bejaardenhuis begon men zich allengs ongemakkelijk te voelen. ‘Bejaarden’ werden ‘ouderen’. Het bejaardenhuis werd een verzorgingshuis. Het verzorgingshuis werd een zorgcentrum. En sinds kort ben ik aangesloten bij een marktgerichte serviceorganisatie voor belevingsgerichte zorg op maat. Ik snap nu waarom de zorgkosten de pan uit rijzen. (HG 77)

In Groens Foucauldiaanse perspectief op het bejaardenhuis waar hij woont, is dan ook vooral de directrice, mevrouw Stelwagen, kop van Jut. Hij associeert haar met machtspolitiek, carriërisme en een gebrek aan oprechte interesse in de bewoners. Volgens Groen beroept Stelwagen zich op tal van regels om bewoners in het gareel te houden en snuikt ze elk initiatief dat afwijkt van de alledaagse routine in het huis. Ze beroept zich op de privacywetgeving om bewoners in het ongewisse te laten over het reilen en zeilen achter de schermen van

de organisatie. Tegelijkertijd schrikt ze er ook niet voor terug om hun privacy te schenden. Zo wil ze camera's laten opstellen in de gangen ter voorkoming van futiliteiten zoals cake in het aquarium; een vrij letterlijke vertaling van het panopticumidee naar de moderne zorginstelling, maar met een komisch sausje. De invloed van het regime van controle, regels en geheimhouding is groot. De bewoners transformeren al gauw in "institutional selves" (Gubrium en Holstein): "Kosten nog moeite[n] [sic] worden gespaard om de bejaarden gedwee, passief en futloos te maken en dit wordt gecamoufleerd met bingo, biljartclub en 'lekker-bewegen-voor-ouderen'" (HG 41). Groen merkt daarbij op dat vele ouderen, hijzelf soms inclusief, zich dit laten welgevallen. Van verplegend en schoonmaakpersoneel verwacht Hendrik weinig, omdat het slecht opgeleid is en onderbetaald en ondergewaardeerd wordt. De asymmetrische relatie tussen de bewoners en het management van het bejaardenhuis is ook karakteristiek voor de relatie tussen het management en de mensen op de vloer (Gilleard en Higgs, "An Enveloping Shadow"). Die krijgen weinig symbolische en financiële waardering voor hun werk, wat betekent dat zij op hun beurt aan abjectie onderhevig kunnen zijn. Vaak zijn zorgverleners bovendien van buitenlandse afkomst en wordt er ook door bewoners op hen neergekeken: "'Schatten van mensen hoor, daar niet van, maar toch heb ik liever een Nederlandse zuster,' vindt men over het algemeen. Hoe ouder, hoe reactionairder. Er lopen aardig wat ordinaire racisten rond, de commentaren rond de koffietafel liegen er soms niet om" (HG 92). Die dubbele kwetsbaarheid van het uitvoerend personeel en de parallellen tussen bewoners en het zorgpersoneel worden niet verder ontwikkeld in *Pogingen iets van het leven te maken*.

Tegen het regime van mevrouw Stelwagen komt Groen in verzet met behulp van enkele clubleden. De gepensioneerde advocaat Victor Vorstenbosch wordt ingeschakeld om schriftelijk te verzoeken reglementen en vergelijkbare stukken te mogen inzien. Als het verzoek wordt afgewezen, start hij een gerechtelijke procedure op. Tegelijkertijd wordt Anja Appelboom, de met Groen bevriende direc-

tiesecretaresse, ingeschakeld als spion. Ze slaagt erin memoranda, reglementen en verslagen te kopiëren en door te spelen aan Groen, die haar “[o]nze eigen Wikileaks” (HG 207) noemt. Maar de gerechtelijke molen draait traag en de oudere Groen en zijn kornuiten hebben in vergelijking weinig tijd. En met illegaal verkregen stukken kan Groen niets beginnen, nog los van het feit dat ze weinig schokkends opleveren en Stelwagen zich steeds sympathieker toont dan hij haar aanvankelijk afschildert. Belangrijker is echter dat de identiteit die Groen voor zichzelf wil claimen als ouder persoon in een bejaardenhuis ambigu is. Als voorspraak van ouderen die worden gepositieerd als van “weinig maatschappelijke waarde” (HG 101) en als klokkenluider van het bejaardenhuis zou hij moeten schrijven uit naam van de bewoners, “de 80-plussers die geleerd hebben voor anderen te zorgen, met name voor hun nu zo machtige kinderen. Zelf zitten ze er nogal in de steek gelaten bij” (HG 77). Uit zijn krantenverslag blijkt immers dat het Groen dwarszit dat deze groep ouderen ondervertegenwoordigd blijft en anderen – jongere ouderen of “nepouderen” (HG 77) – in hun naam menen te kunnen spreken. Hij bekritiseert met name de 50-plussers van de 50PLUS-partij die hij geprivilegieerd vindt en van “grijs populisme” beschuldigt (HG 215). Het wringt dan ook dat Groen zich aan de ene kant solidair toont met de 80-plussers die hij opvoert, maar er tegelijkertijd naar verlangt zich te onderscheiden van het gros van de bewoners in het huis.

Door de dagboekvorm zijn we op het vertelstandpunt en perspectief van Groen aangewezen en valt het op hoe vaak hij zich negatief uitlaat over oudere personen. Vanaf de openingszin van het eerste dagboek distantieert Groen zich van bejaarden:

Ik hou ook het komend jaar niet van bejaarden. Dat geschuifel achter die rollators, dat misplaatste ongeduld, dat eeuwige klagen, die koekjes bij de thee, dat zuchten en steunen.

Ik ben zelf 83 ¼ jaar. (HG 5)

Een greep uit de stereotiepe, vermeende eigenschappen van de te mijden bejaarden behelst: gierigheid, starheid, achterdocht, geroddel, angst, jaloezie, kinderachtigheid, zelfbeklag, homofobie, domheid, nostalgie, ongeduld, gebrek aan hygiëne, kleingeestigheid, desinteresse in wereldpolitiek en goedgegelovigheid. Meestal schrijft Groen over concrete medebewoners die hij een of meerdere van de vermelde eigenschappen verwijt in een vorm van “age blaming” of “age shaming” (Gendron et al.). Omdat hij die eigenschappen zo vaak herhaalt en de personages van bordkarton blijven, worden zijn karakterisering en al gauw kwalijke generalisering. Groen maakt zich schuldig aan plat alledaags ageisme met zijn typische uitlatingen als “De fabrikant [van scootmobielen] gaat ervan uit dat bejaarden debiel zijn en tekeningetjes van een slak en een haas beter begrijpen dan bijvoorbeeld stand 1 en 2. Daar kon die fabrikant wel eens gelijk in hebben” (HG 143–4). Daarmee werkt hij de abjectie van zijn medebewoners in de hand en uiteindelijk zal zijn verzet tegen deze positionering van “de” bejaarde onbedoeld ook hemzelf treffen. Hoewel de term “allegaars ageisme” al in 2007 door Bill Bytheway en collega’s werd geïntroduceerd ter navolging van Philomena Esseds studie over alledaags racisme, is het begrip hier in de Nederlandse context nog niet echt geland.³ In vergelijking met de kritiek op alledaags racisme, bijvoorbeeld in de discussies rond de figuur van Zwarte Piet, kunnen uitlatingen zoals die van Groen nog minder op kritische respons rekenen. Dat Groen overigens zelf geen begrip heeft voor het protest tegen Zwarte Piet (“Ben ik beledigd als een bruin, geel of zwart mens

3 Het begrip ageisme, geïntroduceerd door Robert Butler, verwijst naar een complex geheel van praktijken die de uitsluiting impliceert van bepaalde groepen mensen op basis van hun leeftijd. Hieruit volgt dat ageisme altijd een zekere machtsdynamiek veronderstelt. Hoewel ageisme niet exclusief naar discriminatie van oudere personen verwijst, is de consensus dat de impact ervan op ouderen het grootst is in de huidige westerse context waar jeugd de norm is. Tracey Gendron en collega’s noemen ageisme “a social lubricant that allows us to feel acknowledged, recognized, or accepted by others in a society that strongly values youth” (8). Ze hebben een model ontwikkeld dat het relationele karakter van ageisme illustreert.

spreekt over bleekscheten, kaaskoppen of krentenkakkers? Nee. Zou ik beledigd zijn als de Sint zwart was en alle Pieten domme witte hulpjes met dunne lippen en een overdreven Amsterdams accent? Nee. Komt dat doordat mijn overgrootopa nooit slaaf is geweest maar fabrieksarbeider voor zestig uur in de week voor een hongerloon? Nee.” (HG 306–7)) ligt in de lijn der verwachting.

Leeftijd staat niet op zichzelf, maar gaat dwarsverbanden aan met andere identiteitsmarkeerders zoals etniciteit, seksualiteit en klasse (Calasanti en King, “Intersectionality and Age”). De intersectionaliteit van gender en leeftijd is in *Pogingen iets van het leven te maken* een van de meest opvallende. Hoewel Groen zich ook herhaaldelijk negatief uitlaat over mannelijke medebewoners, is het frappant dat oudere vrouwen het extra moeten ontgelden. Meer nog dan de mannen stinken ze, zijn ze lelijk en dik (vaak een peervormig figuur – “die vorm staat een peer veel beter” (HG 93)), ze leuteren, kramen pathetische nonsens uit, hebben geen smaak, zijn klikspanen, pestkoppen en intriganten, ze jammeren en zijn wrokkig of vals. Een citaat ter illustratie van hoe het alledaagse ageïsme van Groen met alledaags seksisme is verweven:

Vrijdag is de ‘lekker-bewegen-voor-ouderen-dag’. Dan scharrelen de oude kippetjes in de meest opmerkelijke gympakjes door de gangen op weg naar de ‘gymzaal’. De dames zijn werkelijk alle schaamte voorbij en dat is geen prettig gezicht. Roze leggings over dunne knokige of juist dikke blubberende benen, strakke hemdjes over de treurige resten van wat eens borsten waren. Het verval in de etalage. Daar kan ik als oudere heer niet lekker op bewegen... Die vinden zichzelf merendeels ‘best nog wel aantrekkelijk’. Met het ouder worden neemt de zelfkennis flink af.” (HG 24–5)

De humor en herkenbaarheid die veel lezers vinden in *Pogingen iets van het leven te maken*, zouden wel eens het resultaat kunnen zijn van het uitentreuren herhalen van clichés over oudere mensen (mannen

en vrouwen) die door velen voor waar worden aangenomen. Ik ben geneigd te denken dat het boek in dat verband eerder een status-quo bevestigt dan dat het cultuurkritiek stimuleert (cf. Van Boven over bestsellers en Bourdieus doxa; Hutcheon). Het feit dat de recensenten het alledaags ageïsme en seksisme (en racisme) van Groen nauwelijks oppikken, wijst ook in die richting.

Onderzoek van Laura Hurd Clarke en Alexandra Korotchenko illustreert dat oudere mannen zelf oudere vrouwen en werkloze en zorgafhankelijke ouderen aanwijzen als meest kwetsbaar voor ageïsme; vrouwen omdat ze hun schoonheid verliezen, werklozen omwille van hun improductiviteit en zorgafhankelijke ouderen vanwege hun verlies aan autonomie. Zelf halen ze hun actieve levensstijl en fysieke capaciteiten aan als redenen waarom ze van leeftijdsdiscriminatie gespaard blijven. Toni Calasanti en Neal King (“Firming the Floppy Penis”) gebruiken de formulering “playing hard and staying hard” om strategieën van oudere mannen te typeren om hun ideaal van jeugdige mannelijkheid te bestendigen. “Playing hard” verwijst naar sport en spel die fysieke kracht vergen en een vorm van roekeloosheid. “Staying hard” suggereert penetratie in heteroseksuele ontmoetingen liefst met een (veel) jongere vrouw. De erecte penis staat in hun optiek symbool voor de herwonnen viriliteit van oudere mannen in het Viagratijdperk. Wanneer oudere mannen zorg op zich nemen voor een vrouwelijke partner in een langdurige relatie, kan het efficiënt uitvoeren van die taken het statusverlies compenseren dat ze ervaren na hun pensioen (King en Calasanti). Omdat ze zich minder bezig houden met de emotionele kanten van langdurige zorgtaken, zouden oudere mannen er ook minder aan ten onder gaan dan vrouwen. Calasanti en King laten zo het gegenderde en heteronormatieve karakter zien van succesvol ouder worden. In dat model blijven voor oudere mannen de jeugdige idealen van kracht, potentie en productiviteit het referentiekader, wat een morele levensstijl voor ouder worden in de weg staat die zingeving anders opvat. Groen heeft gegenderde ouderdomsstereotypen geïnternaliseerd en verzet zich

tegen de abjectie die hem bedreigt door zijn locatie in het bejaardenhuis. Het is in de context van institutionalisering en beginnende afhankelijkheid dat hij als oudere man gedwongen is de formule van succesvol ouder worden een alternatieve invulling te geven. Hoe gaat hij daarbij te werk en in welke mate slaagt hij daarin?

Omanido vormt een nieuwe gemeenschap die Groen tegen abjectie moet wapenen (Ojala et al.). De club wordt gekenmerkt door vriendschap buiten familiale verbanden om en kent enkele basisprincipes. De leden (Hendrik Groen, Evert Duiker, Eefje Brand, Edward Schermer, Grietje de Boer, Graeme Gorter en Antoine en Rita Travemundi) nemen het heft in eigen handen en organiseren tweemaandelijksse tripjes met als doel het “veraangenamen van de oude dag” (HG 61). Om de beurt bereiden ze uitstapjes voor die bestaan uit typische activiteiten die je met ouderen associeert, zoals een bezoek aan de Keukenhof, golfen of jeu-de-boules, maar ook meer verrassende keuzes, waaronder een workshop tai chi of portretschilderen. De organisatie ervan vergt een zekere vorm van creativiteit en dwingt de leden ook om nieuwe vaardigheden te leren, zoals het opzoeken van informatie op de computer (googlen). De clubactiviteiten hebben onmiddellijk effect op het zelfbewustzijn van de leden. Ze worden extra in de gaten gehouden door de directrice die zoveel initiatief niet kan plaatsen. De andere bewoners van het bejaardenhuis, die uitgesloten zijn van de activiteiten, bejegenen hen met “een mengeling van jaloezie, bewondering en afkeer” (HG 95). En wanneer de clubleden de vier muren van het bejaardenhuis verlaten, reageert de buitenwacht aangenaam verrast, omdat de oudere personen de gedrag patronen doorbreken die met “hoogbejaarden” (de zogenaamde “vierde” leeftijd) worden geassocieerd (Swinnen, “The Performativity of Age”). Een voorbeeld van het uitstapje naar het casino:

Het Connexionbusje reed zowaar precies op tijd voor en bracht ons via Oud-West en de Bijlmer naar het Holland Casino op het Leidseplein. Daar werden we enigszins verbaasd maar hoffelijk ontvangen door een

knappe jongeman. ‘Ik zie dat de gemiddelde leeftijd van dit gezelschap iets hoger ligt dan we gewend zijn, dus ik verwacht ook bovengemiddelde wijsheid in het spel.’ Een elegante opening voor zo’n broekie... toen anderhalf uur later iedereen aan de bar zijn zakken had geleeegd, bleken we 286 euro gewonnen te hebben. Iedereen zat te glunderen, ook het personeel. Blijkbaar vonden ze ons een verademing vergeleken met alle jeugdige patsertjes en ondoorgroendelijke Chinezen. ‘Rondje van de zaak voor Huize Avondrood,’ riep de barman... Om kwart over vijf kwam de manager hoogstpersoonlijk melden dat het busje voorstond. Er zaten al twee oudjes in die ons gezelschap met onverholven minachting bekeken. Graeme heeft ze elk een euro gegeven. Die pakten ze toch maar aan, dat dan weer wel. (HG 94–5)

Het verslag van Groen legt er de nadruk op dat de Omanido-leden zich positief weten te onderscheiden van zowel jongere casinobezoekers, de “jeugdige patsertjes”, als andere bejaarden, de “oudjes”. Hij laat zich ook welgevallen dat het “broekie” dat hen ontvangt aan omgekeerd ageïsme doet door het gezelschap met wijsheid te associëren. Daarentegen geldt dat, als Groen er alleen op uittrekt op zijn scootmobiel, hij veel gevoeliger is voor leeftijdsdiscriminatie. Een pijnlijk voorbeeld daarvan is wanneer hij door een jongeman voluit in het gezicht wordt gespuwd als hij de instructie “Opzij ouwe!” niet ernstig genoeg neemt (HG 265) en “ziedend van machteloze woede” (HG 266) moet afdruppen, terug naar het bejaardenhuis.

Omanido toont zich ondernemend, zelfstandig, flexibel en actief. De club propageert initiatief en een zekere losbandigheid – er wordt heel wat gedronken en afgelachen op uren die buiten de dagindeling van het bejaardenhuis vallen. Het is een erg milde vorm van “playing hard” in een sfeer van kameraadschap, maar wel duidelijk gestoeld op het zich beter voelen dan andere bejaarden die niet in staat zijn gelijkaardige activiteiten te ondernemen om welke reden dan ook. Het duo Evert Duiker en Eefje Brand, respectievelijk de beste vriend en nieuwe liefde van Groen, wordt ingezet om daar nog meer gestalte aan te

geven. Evert belichaamt het “son of a bitch”-type van oudere man (Kastenbaum 72). Hij wordt ouder zoals hij altijd heeft geleefd, dat wil zeggen gulzig en met lak aan regels. Ondanks zijn suikerziekte drinkt, rookt, en eet hij te veel en ongezond. Evert gedraagt zich daarnaast vaak vulgair tegen vrouwen en hoopt dat hij nog zal kunnen profiteren van “de introductie van de lustpil voor dames” (HG 283). Als tegenpool neemt Evert de schuchtere Groen de maat van prototypische mannelijkheid. Hij maant Groen aan zich te *vermannen* als hij zich levensmoe toont (stoppen met zaniken of jezelf opknopen) of zichtbaar emotioneel wordt. Daarnaast geeft hij hem op schalkse wijze een duwtje richting Eefje. Onder invloed van Evert vindt Groen geleidelijk de moed om meer voor zichzelf op te komen. Hij gaat zich tegelijkertijd ook “jongensachtiger” gedragen. Denk bijvoorbeeld aan de opvoering van zijn scootmobiel (HG 227) en een bekeuring voor door het rood licht rijden (HG 222). Ook Eefje wordt opgevoerd om Groens mannelijkheid op te krikken, al blijft de romance platonisch en heeft Groens *love interest* aanvankelijk de touwtjes in handen. Hoewel het duidelijk is dat Groen bovenmatig is gepreoccupeerd met zijn druppelende penis (PMD), wat de neergang van zijn mannelijkheid moet illustreren, komt de erecte penis niet ter sprake. Hendrik en Eefje houden van elkaars gezelschap en lopen gearmd rond. Ze gaan chic dineren of bekijken een romantische film. Dat zou je een veel minder agressieve variant op “staying hard” kunnen noemen. Door het gezelschap van Eefje wekt Groen jaloezie op van andere mannelijke bewoners, zoals meneer Timmerman die de pech heeft “dat Eefje niets van hem moet hebben omdat het een enorme opschepper is, en omdat hij stinkt. Dat klinkt als een jaloezige Hendrik Groen, maar afgunst is in dit geval volkomen onnodig” (HG 244). Zowel Evert als Eefje maken Groen meer mans, waardoor hij hoger scoort op de schaal van succesvol ouder worden en dus aan status wint in zijn eigen ogen en die van anderen.

De Omanido-activiteiten zeggen iets over hoe Groen zich verhoudt tot die dimensies van zijn leven in het bejaardenhuis waarover hij controle heeft en waaraan hij dus iets kan veranderen.

Interessanter is de vraag hoe hij omgaat met wat hij niet kan controleren. Hoe zit het met de manier waarop hij omgaat met de tragiek van de eindigheid van het leven waar hij niet onderuit kan in het bejaardenhuis? Het opkrikken van Groens mannelijkheid gaat gepaard met zijn ontwikkeling als toegewijde mantelzorger, iets wat vaak als een eerder vrouwelijke eigenschap wordt gezien. Groen spreekt zelf van zijn dagelijkse “gang naar geamputeerde Evert, dementerend Grietje en vegeeterend Eefje” (HG 304). Evert verliest immers enkele tenen en vervolgens een onderbeen in het eerste dagboek, wat zorg vergt van Groen en andere Omanido-leden. Wanneer Eefje een beroerte krijgt en bedlegerig wordt, richt Groen zich op het veraangemen van haar situatie als haar euthanasieverklaring zoek blijkt. Hij leest voor, bezorgt haar een iPod met haar lievelingsmuziek en zorgt voor oordopjes, zodat ze niet gestoord wordt door het gemompel en gesnurk van een medepatiënte. Ook wanneer hij twijfelt of ze nog wel weet wie hij is en waarom hij aan haar bed zit, houdt hij Eefjes hand vast, streelt soms haar wangen en blijft een trouwe bezoeker tot het eind. De zorgende capaciteiten van Hendrik worden ook aangesproken in zijn contact met Grietje de Boer, die een gedeeltelijk counternarratief biedt voor het gebruikelijke gruwelverhaal van dementie als het verlies van identiteit en een ondraaglijke last voor de omgeving (Van Gorp en Vercruysse). Groen is onder de indruk van zijn clublid dat als “een elegante koorddanseres” (HG 194) op een “originele” manier (HG 182) met haar ziekte omgaat. Zodra ze zeker is van haar diagnose, maakt Grietje “een alzheimer-plan van aanpak” (HG 167) met Eefje en Hendrik. Ze legt een enorme zelfdiscipline aan de dag om haar symptomen rationeel te beteugelen (een strategie die vanzelfsprekend tot mislukken gedoemd is en een heel specifieke invulling geeft aan wat “goed dement worden” is) en schuwt daarbij de zelfspot niet.

Maar de liefdevolle en inspirerende zorg die Groen op zich neemt (en overigens haaks staat op het uitblijven van zorg voor zijn echtgenote in de psychiatrie die hij één keer per jaar bezoekt), zegt nog niets over zijn praktijk van geestelijke “zelfzorg”. Nochtans wordt doorheen

het boek steeds duidelijker dat Groen aan een zingevingprobleem lijdt. Hij klopt daarvoor aan bij huisdokter Oomes en geriater Jonge, maar die reageren geamuseerd en controleren vooral of het “verval” dat ouder worden heet er “een acceptabel tempo op nahoudt” (HG 213). Ook in de kapel van het bejaardenhuis kan hij niet terecht, omdat hij het geloof al veel eerder heeft afgezworen als zingevingskader. Het zoeken naar en vinden van betekenis in het bejaardenhuis komt dus op hemzelf neer. De vooral hedonistische uitstapjes van Omanido, de band met Evert en Eefje en het zorgen voor zijn vrienden (“Mijn omvangrijke taak als mantelzorger is een anker in mijn dagelijks leven. Het geeft rust en een gevoel van ertoe doen.” (HG 294)) komen weliswaar deels aan Groens zingevingsvraag tegemoet. En het bijhouden van het dagboek heeft een “prettige therapeutische werking... ik ben meer ontspannen en minder gefrustreerd” (HG 93), waardoor zijn ambitie om klokkenluider te worden naar de achtergrond is geschoven. Maar dit lijkt eerder een kunstje dan dat het ten volle wordt doorgevoerd. Dat komt omdat Groen zichzelf een verbod op “zeuren” oplegt, wat ook een van de clubregels van Omanido vormt. Zeuren is tevens de eigenschap van de andere oudere personen in het bejaardenhuis die hij het meest verfoeit. Zelfcontrole wordt als alternatief naar voren geschoven. Dat ideaal sluit in feite de mogelijkheid uit voor clubleden om existentiële bekommernissen ter tafel te brengen en met zingevingsvragen bij elkaar te rade te gaan. Nochtans zou je kunnen zeggen dat “zeuren” over verlangens, twijfels, onzekerheden, verdriet, teleurstellingen en angsten nodig is om wat Dohmen “rijpen en rouwen” (“De blinde vlek”) heeft genoemd, een essentieel kenmerk van een morele levensstijl van goed ouder worden, die geldt als alternatief voor succesvol ouder worden. Het deels onderdrukken van die emoties staat Groens zelfreflectie en zelfevaluatie in de weg. Hij komt er nauwelijks aan toe zijn leven te beschouwen in het licht van zijn eigen sterfelijkheid, wat ook verklaart waarom zijn verleden of dat van de andere personages slechts minimaal aan bod komt.

Het dagboek is bij uitstek een literaire vorm om aan bespiegeling te doen, maar de echte diepe zielenroerselen van Groen komen alleen oppervlakkig aan bod. En dat is jammer. Want als een van de weinige literaire hoofdpersonages in de tachtig zou hij bij uitstek een inkiijk kunnen geven in wat het betekent om “oud te worden en het ook te zijn” (Dohmen, “De blinde vlek”) in plaats van toch in hoge mate het succesvolle ouder worden aan te hangen dat staat voor ouder worden naar het model van jeugdigheid en dus “zonder het te zijn”. Hierdoor kan hij maar beperkt als een “voorbeeldfiguur” (Duyndam) dienen. De uitjes, het zorgen en het schrijven houden Groen weliswaar bezig (“Zolang er plannen zijn is er leven.” (HG 328)), maar dwingen hem niet voldoende zich echt tot zijn eigen sterfelijkheid te verhouden en te evolueren van verzet tegen tot verzoening met het ouder worden. Aan het einde van het tweede dagboek leeft Groen verder, terwijl Evert en Eefje overleden zijn en Grietje verhuisd is naar de gesloten afdeling waar ze liefst geen bezoek wil ontvangen. Groen neemt zich voor een roman te schrijven over de vriendschap tussen twee mannen; een voortzetting van het *bromance*-thema uit de dagboeken. Het ziet er dus niet naar uit dat er een derde deel volgt waarin hij iets meer richting geeft aan de kunst van het ouder worden als een morele levensstijl.

4. Een leesclub leest: onderhandelen over “goed” ouder worden

Na “twee maanden” had ik even genoeg van het boek, toch maar verder, en uitgelezen. Het is amusant maar ook confronterend, je gaat meer op jezelf letten of beseffen hoe je vooral door de buitenwacht, maar nu ook meer door jezelf als oudere wordt gezien. Dat laatste is een beetje spijtig, misschien gaat dat gevoel nog weg. (Vosje LD)

Ja, veertig jaar toptijd? Dat is een beetje jong om paus te worden, denk ik... Maar je kunt president van Frankrijk worden... (Aspirant FGI)

Zoals ik elders heb beschreven, samen met Cynthia Port en met Port en Valerie Lipscomb, is het een uitdaging voor geesteswetenschappelijk onderzoek om zijn belang voor de gerontologie te verduidelijken. Wie romans analyseert, zoals *Pogingen iets van het leven te maken*, loopt het risico dat het vooral interessant is voor andere beoefenaars van literaire gerontologie. Ik heb dit altijd een heikele kwestie gevonden, omdat ook mensen die de werking van leeftijdsideologieën in teksten bestuderen, de ambitie hebben om een bijdrage te leveren aan een samenleving die vriendelijker is voor ouderen (cf. *agefriendliness*). Dat is niet eenvoudig te verwezenlijken als je voor een groep specialisten schrijft, bij je onderzoek geen oudere mensen betrokken zijn en/of resultaten moeilijk tot nieuw beleid kunnen inspireren. Daarom ben ik een voorstander van meer *practice-based* literatuuronderzoek dat focust op de vraag wat literatuur kan betekenen voor het welbevinden van oudere personen – een vraag die naadloos aansluit bij een humanistisch-gerontologische agenda. Het is dan ook in die richting dat ik mijn onderzoek naar creativiteit, ouder worden en levenskunst verder wil ontwikkelen in het kader van mijn leerstoel. De afgelopen jaren heb ik reeds etnografisch onderzoek uitgevoerd naar literaire toepassingen in persoonsgerichte dementiezorg in New York en Maastricht (Swinen, “Healing Words”; Swinnen en de Medeiros, “Participatory Art Programs”, “‘Play’ and People Living with Dementia”). Concreet betekent dit dat ik verhalen- en poëzieworkshops heb gegeven voor en met mensen die leven met een gevorderde vorm van dementie om de betekenis ervan te achterhalen. Het nieuwe onderzoek dat ik dit jaar heb opgestart, is een vorm van *reader response criticism*, geïnspireerd door het Fiction and Cultural Mediation of Ageing Project (Hubble en Tew; Morrison) aan Brunel University. De bedoeling is om inzicht te krijgen in hoe oudere lezers zich verhouden tot het ouder worden via het lezen, schrijven en bediscussiëren van fictie. Wat verstaan zij onder goed ouder worden of de kunst van het ouder worden? En in welke mate kan literatuur daartoe inspireren in hun ervaring? Er bestaat heel wat onderzoek naar de manier waarop autobiografisch schrijven een

therapeutische waarde kan hebben voor ouderen die worstelen met existentiële vragen in het licht van de eindigheid (narratieve gerontologie, cf. de Medeiros; Kenyon et al.; Zeilig, “The Critical Use of Narrative”). Daartegenover concentreert weinig onderzoek zich op de waarde van fictie en creatief schrijven voor reflecties op ouder worden.

Ik geef tot slot een voorproefje van mijn nieuwe onderzoek naar de manier waarop personen boven de zestig zich verhouden tot literaire representaties van ouder worden en hoe ze leeservaringen koppelen aan hun eigen bredere levenservaringen. Voor het onderzoek heb ik een leesclub opgericht van acht deelnemers (Tabel 2), gerekruteerd via de Vereniging voor Literaire Activiteiten Maastricht. In het algemeen zijn het geroutineerde lezers; sommige zijn lid van meerdere leesclubs tegelijkertijd. Tot nog toe hebben de deelnemers vijf door mij gekozen romans en een verhalenbundel gelezen waarin het thema ouder worden prominent aanwezig is.⁴ Met andere woorden, de leesclub is speciaal opgericht voor het onderzoeksproject en fungeert als een specifieke manier van dataverzameling. De achterliggende idee is dat de club een intersubjectieve ruimte biedt waar lezers ervaringen kunnen uitwisselen. Ze bevordert reflecties op het ouder worden van de lezers in dialoog met elkaar en op basis van de teksten. In die zin ligt de leesclub in de lijn van andere hedendaagse leesgezelschappen, zoals beschreven door Long, hier in een parafrase van Lizet Duyvendak:

Long vergelijkt het samen over een boek praten met het samen musiceren. Ieder heeft haar ‘partij’ thuis voorbereiden vervolgens brengt ieder haar eigen interpretatie van het werk tot klinken. In beide gevallen ontstaat er een ‘intersubjectieve creatie’. De conversatie begint met

4 *Het satijnen hart* (2006) van Remco Campert, *Mevrouw Verona daalt de heuvel af* (2006) van Dimitri Verhulst, *Pogingen iets van het leven te maken: Het geheime dagboek van Hendrik Groen, 83 ¼ jaar* (2014), *Gestameld liedboek: Moedergetijden* (2011) van Erwin Mortier, *Twee oude vrouwtjes* (1994) van Toon Tellegen en *Olive Kitteridge* (2008) van Elisabeth Strout.

het boek, maar bevat bovendien de persoonlijke verbanden en betekenissen die iedereen in het boek heeft gevonden; men verbindt die met de ervaringen van de andere groepsleden. Als de bijeenkomst geslaagd is, dan werkt het boek als een soort spiegel, die zowel het boek openbaart als het innerlijk leven van de deelnemers. Er is sprake van een integratief proces van collectieve zelfreflectie. De groepsleden bediscussiëren aan de hand van het boek hun waarden, verlangens en dilemma's en ervaren daarbij het magische gevoel dat men tot een nieuw niveau van begrip (van de tekst én van de eigen situatie) is gekomen, een epifanie [sic]. De leeskring is een veilige omgeving waarin toetsing en bevestiging van persoonlijke opvattingen mogelijk is. (188–9)

Het is belangrijk hierbij op te merken dat het primaire doel van het onderzoek niet is om beter inzicht te krijgen in het leesproces van de deelnemers in relatie tot een specifiek literair werk (wat vaak de focus is van *reader response criticism*) of de populariteit van Groen te begrijpen door de studie van de leeservaringen van echte liefhebbers (cf. Radway's studie over vrouwen die stationsromannetjes lezen). In de plaats daarvan onderzoek ik hoe de deelnemers leeservaringen verbinden met vragen rond persoonlijke belevingen van leeftijdsidentiteit en hoe er in de samenleving over ouder worden wordt gedacht. Het gaat me hier dus om een vorm van creatief lezen die zich niet langer richt op een kritische interpretatie van een tekst door een recensent of literatuurwetenschapper (zoals in de twee vorige secties het geval was), maar op wat lezers uit een tekst halen in dialoog met elkaar om invulling te geven aan levenskunst.

Voordat de leesclub van start ging, hebben de leden een vragenlijst ingevuld die informeert naar hun leesgewoonten, opvattingen over ouder worden en verwachtingen van de leesclub. Aan het einde van het project, dat een klein kalenderjaar in beslag neemt, zal een nieuwe vragenlijst worden gecirculeerd om het groepsproces te evalueren. Per boek houden de deelnemers een leesdagboek bij waarin ze op de inhoud van het boek en wat het losmaakt reageren en doen

ze mee aan een semigestructureerd focusgroepinterview van twee uur. De leesclubbijeenkomst is niet vrijblijvend, maar wordt gestuurd door open vragen die ik als literair gerontoloog heb opgesteld, soms gespekt met citaten uit het betreffende boek. Het is niet de bedoeling dat ik zelf als een van de lezers van Groen deelneem aan de discussie of aanstuur op een consensus binnen de groep. De lezers voeren ook creatieve schrijfoefeningen uit die op de boeken gebaseerd zijn en een indruk geven van hun houding ten opzichte van het ouder worden binnen en buiten het boek. De vierde roman die aan bod kwam in mei 2017, was *Pogingen iets van het leven te maken*. Mogelijke schrijfopdrachten luiden:

Stel je even voor dat je lid bent van Omanido. Welk uitstapje zou je regelen voor de club en waarom? Hoe reageren de andere clubleden op jouw uitje?

Stel dat je in het zorgcentrum verblijft waar Hendrik Groen woont en wordt uitgesloten van de activiteiten die Omanido organiseert. Schrijf een brief of dagboekfragment waarin je je gedachten en gevoelens ventileert.

Wat hebben de leesdagboeken (LD), het focusgroepinterview (FI) en de schrijfoefeningen (SO) vooralsnog opgeleverd aan inzichten?

De leesdagboeken en het focusgroepinterview geven ons een beter inzicht in wat lezers herkenbaar vinden in de bestseller. Er is eensgezindheid over het feit dat de auteur van het boek, die zich als de ik-verteller voordoet, een zekere affiniteit heeft met de groep waarover hij schrijft. De lezers halen details uit het boek aan die ze herkennen uit hun eigen ervaringen of de ervaringen van derden die rechtstreeks betrekking hebben op het ouder worden. In de eerste plaats gaat het daarbij om typische ouderdomsongemakken, bijvoorbeeld het vergeten van namen, moeite hebben met het openen van verpakkingen en het nemen van slaapmiddelen tegen een verstoord slaapritme. Over Groens voortdurende preoccupatie met zijn

gedruppel, schrijft een lezer: “Ja, dat gebeurt bij bijna iedere oude man (ook bij sommige vrouwen). Massa’s mannen lopen met grote inlegkruisjes. Wij moeten onze kinderen (die nu in de 50 zijn) waarschuwen voor alle ongemakken die je kunt krijgen als man en als vrouw op oude leeftijd” (Nono LD). In de tweede plaats verwijzen de lezers naar de herkenbaarheid van de managementcultuur in de ouderenzorg die Groen beschrijft en ook het Nederlandse ouderenbeleid. Wat de setting van het bejaardenhuis in Amsterdam-Noord betreft, is er onenigheid over de door de lezers zelf geopperde vraag of het nog wel in die vorm bestaat. Hetzelfde geldt voor de relatieve onafhankelijkheid van de Omanido-leden en de initiatieven die ze nemen. Omdat het boek aanschurkt tegen de realiteit, ontstaat er discussie over het genre dat niet helemaal aan de verwachting lijkt te voldoen. Als doorgewinterde lezers vormen de leesclubleden een “interpretatieve gemeenschap” (Fish) die kennis deelt over literaire conventies. De dagboekvorm wordt door sommigen geïnterpreteerd als een soort van trucje (kunstje) om dag na dag uit te weiden over wat er speelt in de samenleving met betrekking tot de vergrijzing. De meeste lezers vinden het boek geen roman, maar eerder een journalistiek relaas waar een verhaaltje bij verzonnen is. Nono spreekt van “een documentaire maar met een soapsausje” (LD). Een van de lezers (Aspirant FGI) merkt op dat het boek misschien uit commerciële overwegingen geschreven is en vooral inspeelt op een bepaald marktsegment. Sommigen geven aan dat ze het boek nooit zelf zouden kiezen omwille van zijn povere literaire kwaliteit. Daarnaast geven enkele leden van de leesclub aan dat het boek aan waarachtigheid zou winnen als het wel geschreven zou zijn door iemand in de tachtig. Ze voelden zich een beetje bedot toen ze erachter kwamen dat alles in scène was gezet. In de derde plaats herkennen lezers de in- en uitsluitingsmechanismen die groepsprocessen kenmerken. Er wordt ook gewezen op de vele clichématige voorstellingen van het leven in een bejaardenhuis en de typetjes in het boek. Er is verbazing over het feit dat het verleden van

de Omanido-leden nauwelijks ter sprake komt, alsof hun levensverhaal er niet toe doet.

Wat is het effect van die verschillende facetten van herkenbaarheid? De affectieve respons op het boek varieert enorm tussen de deelnemers in de leesclub. Elsbe heeft erg genoten van het boek. Zij vindt dat het op een heel geslaagde manier een lach en een traan combineert. Een andere deelnemer schrijft dat de gebruikte stereotypen en zwart-wittekeningen van oudere personen inderdaad heel grappig zijn, maar stelt voorzichtig het soort van lachen in vraag: “Ja, het bevestigt gewoon wat er... en je lacht eigenlijk, we lachen wel, maar we lachen ook niet echt, hè, het is een soort lachen euh, spotlachen eigenlijk...” (Vosje FGI). Daarop suggereert een andere lezer dat het in feite een vorm van “grimlachen” betreft (Aspirant). Cunera vergelijkt het boek met cabaret, waarbij je voortdurend moet lachen op commando. Ze noemt het een “hap-slik-wegformule” die haar weinig bevalt (FGI). Nono heeft zich geërgerd aan het boek: “De oppervlakkigheid en het cynisme en de ironie staan me tegen. Mag ik veronderstellen dat deze zure en negatieve ik-persoon depressief is? En eenzaam” (LD)? Volgens Vosje is een van de consequenties van het lezen over problemen of ongemakken die gerelateerd zijn aan het ouder worden dat je je eigen situatie gaat vergelijken met de gebeurtenissen in het boek:

... dat ik er inderdaad eigenlijk soms wel beroerd van word om alsmaar die eigenschappen... Ik begon mezelf zo te bekijken, wat zien nou anderen aan mij? Bijvoorbeeld als ik ergens loop van ‘kunt u nog wel die trap lopen?’ en zo... [lacht] Dat je je veel meer bewust wordt van je ouder worden, want dat worden we natuurlijk, daar kunnen we niks tegen doen, maar dat je zo ja, op een vervelende manier eigenlijk, geconfronteerd wordt ermee, dat moet je dan weer ver van je afgooien, dat is eh, ja...’ (FGI).

Door je de blik van de jongere ander aan te meten, ga je dus jezelf kritisch evalueren als oudere persoon (cf. *mirror stage*, Woodward; Marshall). In het eerdere citaat aan het begin van deze sectie geeft Vosje ook toe dat ze overwoog het boek niet uit te lezen, omdat het te confronterend is. Nono, die 83 wordt, weigert om op een negatieve manier naar zichzelf te kijken en laat zich ook het scherpst uit tegen het alledaagse ageïsme en seksisme van Groen. Desalniettemin zegt ze: “Nee, ik beschouw de anderen als oudjes en mezelf niet... je voelt het niet van binnen, hè?” (FGI). Cunera wijst erop dat haar woordkeuze “oudje” iets denigrerends heeft: “En ik herinner me heel goed nog van veertig jaar geleden dat mensen zeiden van ‘we zijn met de oudjes’, en dan denk je, daar sprak weinig eerbied uit, en ook weinig begrip. Dat heb ik natuurlijk ook zelf gebruikt, daarvoor ben je jong, maar nú vind ik het een heel vervelende term. Als ik ook mensen van onze leeftijd hoor zeggen, hoe verschillend van leeftijd we ook zijn, ‘d’r was een groep oudjes’ of zo, daar klinkt altijd iets in van dat is minderwaardig of iets” (FGI). De lezers hebben nog niet allemaal in dezelfde mate nagedacht over de mogelijke betekenis en impact van de maatschappelijke positionering als “oud” en in hoeverre ze daar zelf bij betrokken zijn. Dat verklaart misschien waarom de affectieve respons varieert van plezier tot beklemming en boosheid. Omdat ze in verschillende mate met Groen mee lezen of tegen Groen in, nodigt de uitwisseling in de leesclub de lezers uit om zich te verhouden tot de lees- en levenservaringen van de andere clubleden die kunnen afwijken van hun eigen ervaringen.

De lezers hebben hun respons op het boek op verschillende manieren creatief ingezet in de schrijfoefening. Haar weerzin tegen Groen zet Nono ertoe aan om zich in de positie van een vrouwelijke medebewoner in te leven en Groen te ontmaskeren als onbetrouwbare verteller. Op hilarische wijze stelt ze Groen voor als iemand die zijn vriendschappen afkocht door de Omanido-uitstapjes te betalen. Hij werd in feite achter zijn rug uitgelachen – zelfs door Evert en Eefje. Als alternatieve verteller neemt ze het op voor de vrouwen die door

Groen door de mangel worden gehaald en ze onthult dat ook zij de zorg voor de bedlegerige Eefje op zich heeft genomen. Wat de lezers betreft die een nieuwe activiteit voor Omanido hebben bedacht, is het opvallend dat die niet vrijblijvend zijn. Een uitstapje naar de Tweede Kamer en een ontmoeting met politici van verschillende strekkingen (Simone) of een bezoek aan een schrijversbijeenkomst met vooraf een leesclubachtige bijeenkomst (Vlam) zijn erop gericht om oudere bewoners aan het denken te zetten over hun eigen situatie en ook hun stem te laten klinken in het maatschappelijke debat. Daarin verschillen de verzonnen uitstapjes door de lezers van de meer hedonistische uitstapjes van Omanido. De lezers opteren voor activiteiten die als het ware hun dialoog met elkaar en in confrontatie met de tekst voortzetten. Cunera heeft een ludiek kwartetspel (Figuur 1) ontwikkeld met precies dat doel: “Maar, ik heb dus dat kwartetspel gemaakt, en dat is ook om te lachen, maar tegelijk denk ik ook dat het discussies kan oproepen, en dat was dus mijn doel. Ik denk, als je het leest, dat er wel heel veel over gediscussieerd kan worden” (FGI). Het kwartet Rijkdom bijvoorbeeld met de kaarten Aandacht, De ruimte, Je glimlach en Je gironummer geeft ongetwijfeld stof tot nadenken over waaraan je waarde hecht in relaties. Alle schrijfoefeningen wijzen erop dat de lezers Groens boodschap onderschrijven om het leven “zelf in de hand te nemen” (Nono FGI), ook tijdens de oude(re) dag. Ze bevestigen waarden die het verhaal uitdraagt zoals zin voor initiatief, toekomstgerichtheid, nieuwsgierigheid, het verleggen van grenzen, het naar buiten gaan, het aangaan van nieuwe betekenisvolle relaties en het zorgen voor elkaar. Dit zijn strategieën die in hun ogen manieren vormen om je “eigenwaarde” te bewaken in een institutionele context (Vosje FGI). Met name in de ontroerende manier waarop vriendschap, ontlukende liefde en mantelzorg worden voorgesteld vinden de lezers elkaar. De zorg voor de clubleden onderling wordt als enigszins ongehoofwaardig afgedaan, maar het doet wel goed om erover te lezen. Het is, met andere woorden, een verleidelijk scenario. Nono verwoordt het als volgt: “Wij mensen hebben andere mensen hard nodig. Ook als we

oud zijn.” (LD). Ze zou zichzelf en anderen zulke vrienden toewensen. Simone stelt een pertinente vraag: “Ja, zou dat nou zo anders zijn in dit tehuis dan in de rest van de maatschappij? Het merendeel van de mensen is toch ook, hè.... Ja, is toch ook passief en laten het maar op zich afkomen? Niet iedereen is nieuwsgierig en rondkijkend en ontdekkend, ‘wat kan het leven mij bieden’? Voor veel mensen zit het toch ook van ‘zeg maar wat ik moet doen?’” (FGI). Cunera treedt haar bij: “Nou, ik denk dat je die fout soms ook wel maakt, dat je je bewust moet worden dat het zo werkt en dan kun je het veranderen”. Het zijn dus niet alleen oudere mensen voor wie het zich oefenen in deze vaardigheden een uitdaging vormt.

Om te achterhalen hoe de leden van de leesclub de levensloop conceptualiseren, heb ik hun het volgende citaat van Groen voorgelegd (dat op een clichématige manier het *decline*-narratief ten uitvoering brengt):

Mijn analyse: oud worden is een ontwikkeling omgekeerd aan die van baby naar volwassene. Fysiek ga je van zelfstandig naar meer en meer afhankelijk. Een kunstheup, een bypass, een pilletje hier en daar; het is pappen en nathouden. Als de dood te lang op zich laat wachten eindig je als een onverstaanbare bejaarde peuter met een luier aan en een snotneus. De heenweg, van nul tot achttien jaar, is prachtig, uitdagend, spannend: je gaat je eigen leven bepalen. Rond je veertigste ben je sterk, gezond en machtig. Een toptijd. Jammer genoeg komt dat inzicht meestal pas als de afdaling al weer een tijdje is ingezet, als langzaam en geruisloos het perspectief kleiner wordt en het leven leger. Tot de dagelijkse doelen de proporties krijgen van een koekje en een kopje thee. De rammelaar van de bejaarde. (HG 68–9)

De lezers zijn van mening dat het beeld van de levensloop met een piek op je veertigste en daarna een langgerekte periode van verval niet helemaal strookt met de werkelijkheid. Over de formulering van een alternatief voor dit cliché gaan ze in onderhandeling met elkaar. Ze

maken een verschil tussen lichamelijke kwalen, waar je op de langere termijn niet onderuit kunt, en de geestelijke ruimte die verdere ontwikkeling mogelijk maakt tot op hoge leeftijd. Vosje verwoordt het als volgt: “Ik vind juist na veertig is er nog een heleboel te beleven, ook opwaartse gang kan er zijn met nieuwe perspectieven, nieuwe zaken die je leert, of kunt schrijven, of, ik weet niet wat iedereen doet” (LD). Hoe het begrip “leren” precies opgevat kan worden in relatie tot ouder worden, staat ter discussie. Een van de lezers wijst erop dat, puur cognitief gezien, ouderen juist moeilijker nieuwe dingen leren. Daar staat echter de opeenstapeling van levenservaring tegenover:

Aspirant	“... ik zat eventjes te denken dat het combineren van inzichten en ervaringen ook een manier van nieuwe dingen leren kan zijn. En ik denk dat je dat heel goed kan als je ouder wordt.”
Simone	“Exact, dat is juist de manier waarop ouderen leren, ja...”
Winterfall	“Ja, de wijsheid, hè, dat... wordt ook gezien als een eigenschap van ouderen.”
Cunera
(FGI)	“Zeggen ouderen dan altijd, hè...?!” [Wordt om gelachen]

De leesclub is heel voorzichtig in het formuleren van eigenschappen die op alle ouderen van toepassing zouden kunnen of moeten zijn. In het citaat hierboven wordt het positieve stereotype ontzenuwd dat ouderen automatisch verbindt met wijsheid. Steeds opnieuw doen de lezers een oproep om de diversiteit onder ouderen en de verschillen in belevingen van goed ouder worden niet uit het oog te verliezen. Zo zegt Cunera bijvoorbeeld: “Maar, misschien is iemand die helemaal niks meer bijleert en die niets meer doet en die buiten op z’n bankje zit, misschien heeft die wel een toptijd, dat kan heel goed. Maar het woord toptijd, dat moet je misschien ook differentiëren...” Ze lijkt hier te verwijzen naar de berusting en serene zelfaanvaarding die het resultaat van ouder worden zou kunnen zijn en een vorm van gela-

tenheid veronderstelt in plaats van de activiteit die hierboven zo werd geprezen als een manier om je waardigheid te bewaken. Zo komen geleidelijk de contouren tevoorschijn van hoe de lezers van de leesclub samen met elkaar de kunst van het ouder worden proberen in te vullen. Omdat ze maandelijks samen komen en er een steeds grotere mate van vertrouwen ontstaat binnen de groep, is het interessant om na het einde van het project te bestuderen in welke mate de leden hun opvatting over ouder worden in het algemeen en met betrekking op zichzelf hebben bijgesteld. Het ligt in mijn bedoeling een gelijkaardig project op te zetten met oudere personen met gezondheidsproblemen die al dan niet in een institutionele woonomgeving verblijven om de processen van betekenisgeving in beide leesclubs te vergelijken.

Lezen gebeurt niet in een vacuüm. Lezers gaan met een hele verzameling aan verwachtingen, kennis en ervaring in dialoog met een tekst. Nederlandse recensenten beschouwen Groen als een fenomeen dat meelift op de vergrijzing en de zilveren markt die daarmee is ontstaan. Als humanistisch en literair gerontoloog verbaas ik me als lezer over het spanningsveld tussen het alledaagse ageïsme van Groen en zijn zoektocht naar zingeving die voorbij moet gaan aan het paradigma van succesvol ouder worden als hij wil overtuigen. De club van lezers boven de zestig laat zich niet vastpinnen door wat het boek als grappig en geslaagd naar voren schuift. Vanuit hun lees- en levenservaringen gaan ze in overleg met elkaar over wat goed ouder worden is en vooral zou kunnen zijn. Het is bij deze laatste vorm van creatief lezen dat ik mijn oor verder te luisteren wil leggen voor een beter begrip van levenskunst als een geleefde praktijk.

Dankwoord

Ik wil iedereen bedanken die ertoe heeft bijgedragen dat ik bijzonder hoogleraar International Humanism and the Art of Living ben kunnen worden: de stichting Socrates die de leerstoel heeft ingesteld; de Universiteit voor Humanistiek, in het bijzonder de collega's van de leerstoelgroep Humanisme en Filosofie van wie ik o.a. Joachim Duyndam, Anja Machielse, Pien Bos en Wander van der Vaart nog niet had genoemd; de Faculteit Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht, in het bijzonder mijn collega's van het Centrum voor Gender en Diversiteit en het onderzoeksprogramma Arts, Media, and Culture; het European en North American Network in Aging Studies, in het bijzonder Roberta Maierhofer, Heike Hartung, Cynthia Port, Leni Marshall, Valerie Lipscomb en Kate de Medeiros; mijn collega's in België die aan de wieg stonden van mijn academische loopbaan; de bijzondere persoonlijkheden van mijn leesclub en mijn assistent-collega Annette de Bruyn; mijn vrienden, onder wie Roel van den Oever, Els Uytterhoeven, Annette Hendriks, Anna Wolters en AnnaLena Hällner; mijn families Swinnen, Slegers en Verbeeck, in het bijzonder papa zaliger, mama, broer Thijs en zijn gezin, en mijn geliefde Georgi en zijn kinderen. Ik draag deze tekst op aan mijn "metemeisje" Juul Swinnen, die net het plezier van het lezen aan het ontdekken is.

Aagje M.C. Swinnen
Utrecht, 1 november 2017

Literatuur

- Baars, Jan. *Aging and the Art of Living*. The Johns Hopkins UP, 2012.
- Baars, Jan, Dohmen, Joep, Grenier, Amanda en Chris Phillipson (red.), *Ageing, Meaning and Social Structure: Connecting Critical and Humanistic Gerontology*. Policy Press, 2013.
- Bakhtin, Mikhael. *The Dialogic Imagination: Four Essays*, vertaald door Caryl Emerson en Michael Holquist. U of Texas P, 1981.
- “Bejaarden onder elkaar”. *Reformatorsch Dagblad*, 8 november 2014.
- Boven, Erica van. *Bestsellers in Nederland 1900-2015*. Garant, 2015.
- Butler, Robert. “Ageism Another Form of Bigotry”. *The Gerontologist*, vol. 9, no. 4, 1969, pp. 243–6.
- Bytheway, Bill, Ward, Richard, Holland, Caroline en Sheila Peace. *Too Old: Older People’s Accounts of Discrimination, Exclusion and Rejection*. Help the Aged, 2007, http://www.open.ac.uk/hsc/_assets/dh4bwtxdy7tqjqvhe2.pdf, bezocht op 22 augustus 2017.
- Calasanti, Toni en Neal King. “Intersectionality and Age”. *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*, geredigeerd door Julia Twigg en Wendy Martin. Routledge, 2015, pp. 193–200.
- . “Firming the Floppy Penis: Age, Class, and Gender Relations in the Lives of Old Men”. *Men and Masculinities*, vol. 8, no. 1, 2005, pp. 3–23.
- Carroll, Matthew en Helen Bartlett. “Ageing Well Across Cultures”. *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*, geredigeerd door Julia Twigg en Wendy Martin. Routledge, 2015, pp. 285–92.
- Chivers, Sally en Ulla Kribernegg (red.). *Care Home Stories: Aging, Disability, and Long-Term Residential Care*. Transcript, 2017. (in druk)
- Clarke, Laura Hurd en Alexandra Korotchenko. “‘I Know It Exists... but I Haven’t Experienced it Personally’: Older Canadian Men’s Perceptions of Ageism as a Distant Social Problem”. *Ageing & Society*, vol. 36, no. 8, 2016, pp. 1757–73.
- Cole, Thomas R. *The Journey of Life*. Cambridge UP, 1992.

- Cole, Thomas R., Ray, Ruth E. en Robert Kastenbaum (red.). *A Guide to Humanistic Studies in Aging: What Does It Mean to Grow Old*, 3^e editie. Springer, 2010.
- “CPNB Top 100 bestverkochte boeken 2016”. CPNB, januari 2017, www.cpnb.nl/sites/default/files/CPNB%20Top%20100%20-%20Bestverkochte%20boeken.pdf, bezocht op 1 augustus 2017.
- “CPNB Top 100 bestverkochte boeken 2015”. CPNB, januari 2016, www.cpnb.nl/sites/default/files/CPNB%20Top%20100%20-%20Bestverkochte%20boeken.pdf, bezocht op 1 augustus 2017.
- de Medeiros, Kate. *Narrative Gerontology in Research and Practice*. Springer, 2014.
- Derkx, Peter. *Humanisme, zinvol leven en nooit meer ‘ouder worden’: Een levensbeschouwelijke visie op ingrijpende biomedisch-technologische levensverlenging*. ASP, 2011.
- Derkx, Peter, Maas, Alexander en Anja Machielse (red.). *Goed Ouder Worden*. SWP, 2011.
- Dohmen, Joseph. “My Own Life: Ethics, Ageing and Lifestyle”. *Ageing, Meaning and Social Structure: Connecting Critical and Humanistic Gerontology*, geredigeerd door Jan Baars, Joseph Dohmen, Amanda Grenier en Chris Phillipson. The Policy Press, 2013, pp. 31–54.
- . “De blinde vlek van het vitale ouder worden”. *Geron*, vol. 16, no. 2, 2014, p. 16.
- Dohmen, Joep en Jan Baars (red.). *De kunst van het ouder worden: De grote filosofen over ouderdom*, Ambo, 2010.
- Dolan, Josie. “Old Age Films: Golden Retirement, Dispossession and Disturbance”. *Journal of British Cinema and Television*, vol. 13, no. 4, 2016, pp. 571–89.
- Duyndam, Joachim. “Humanism, Resilience, and the Hermeneutics of Exemplary Figures”. *Essays in the Philosophy of Humanism*, vol. 20, no. 2, 2012, pp. 3–17.
- Duyvendak, Lizet. “Gelijkgestemde zielen: Waarom vrouwen in groepsverband lezen”. *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, vol. 12, 2005, pp. 177–90.

- Eagleton, Mary. "When Old Is New: Diana Athill and Literary Value". *Contemporary Women's Writing*, vol. 5, no. 3, 2011, pp. 172–87.
- Falcus, Sarah. "Literature and Ageing". *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*. Routledge, 2015, pp. 53–60.
- Fetterley, Judith. *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction*. Indiana UP, 1977.
- Fish, Stanley. *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretative Communities*, Harvard UP, 1980.
- Gendron, Tracey, Inker, Jennifer en Elizabeth Ayn Welleford. "A Theory of Relational Ageims: A Discourse Analysis of the 2015 White House Conference on Aging". *The Gerontologist*, online gepubliceerd op 24 januari 2017.
- Gilleard, Chris en Paul Higgs. "Ageing Abjection and Embodiment in the Fourth Age". *Journal of Aging Studies*, vol. 25, no. 2, 2010, pp. 135–42.
- . *Ageing, Corporeality and Embodiment*. Anthem Press, 2013.
- . *Cultures of Ageing: Self, Citizen and the Body*. Prentice Hall, 2000.
- . "An Enveloping Shadow? The Role of the Nursing Home in the Social Imagery of the Fourth Age". *Care Home Stories: Aging, Disability, and Long-Term Residential Care*, geredigeerd door Sally Chivers en Ulla Kribernegg, Transcript, 2017, pp. 223–40. (in druk)
- Gorp, Baldwin Van en Tom Verduyze. "Frames and Counter-Frames Giving Meaning to Dementia: A Framing Analysis of Media Content". *Social Science and Medicine*, vol. 74, no. 8, 2012, pp. 1274–81.
- Gubrium, Jaber F. en James A. Holstein (red.). *Institutional Selves: Troubled Identities in a Postmodern World*. Oxford UP, 2001.
- Gullette, Margaret. *Aged by Culture*. U of Chicago P, 2004.
- Hubble, Nick en Philip Tew. *Ageing, Narrative and Identity: New Qualitative Research*. Palgrave Macmillan, 2013.
- Hung, Li-Wen, Kempen, Ruud en Nanne De Vries. "Cross-Cultural Comparison between Academic and Lay Views of Healthy Aging: A Literature Review". *Ageing & Society*, vol. 30, no. 8, 2010, pp. 1373–91.
- Hutcheon, Linda. *Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony*. Routledge, 1994.

- Hutcheon, Linda en Micheal Hutcheon. "Late Style(s): The Ageism of the Singular". *Occasion: Interdisciplinary Studies in the Humanities*, vol. 4, 2012, occasion.stanford.edu/node/93, bezocht op 11 september 2017.
- Jaeger, Toef. "Zo word je dus wèl 100". *NRC Next*, 23 maart 2015.
- Jaeger, Toef en Esther Rosenberg. "Dagboek giswerk kan stoppen: Hendrik Groen heet Peter de Smet". *NRC Handelsblad*, 27 april 2016.
- Kastenbaum, Robert. "Saints, Sages and Sons of Bitches: Three Models for the Grand Old Man". *Journal of Geriatric Psychiatry*, vol. 27, no. 1, 1994, pp. 61–78.
- Katz, Stephen. "Alarmist Demography: Power, Knowledge, and the Elderly Population." *Journal of Aging Studies*, vol. 6, no. 3, 1992, pp. 203–25.
- . "Busy Bodies: Activity, Aging, and the Management of Everyday Life". *Journal of Aging Studies*, vol. 14, no. 2, 2000, pp. 135–52.
- . "Growing Older without Aging? Postmodern Time and Senior Markets". *Cultural Aging: Life Course, Lifestyle, and Senior Worlds*. Broadview Press, 2005, pp. 188–201.
- Kenyon, Gary, Bohlmeijer, Ernst en William L. Randall. *Storying Later Life: Issues, Investigations, and Interventions in Narrative Gerontology*. Oxford UP, 2011.
- King, Neal en Toni Calasanti. "Men's Aging Amidst Intersecting Relations of Inequality". *Sociology Compass*, vol. 7, no. 9, 2013, pp. 699–710.
- Kraak, Haro. "Mysterie ten einde: Bejaarde bestsellerschrijver Hendrik Groen is gevonden". *De Volkskrant*, 27 april 2016.
- Laceulle, Hanne. *Becoming Who You Are: Aging, Self-Realization and Cultural Narratives about Later Life* (proefschrift). University of Humanistic Studies, Utrecht, 2016.
- Laceulle, Hanne en Jan Baars. "Self-Realization and Cultural Narratives about Later Life". *Journal of Aging Studies*, vol. 31, nr. 4, 2014, pp. 34–44.
- Lamb, Sarah, Robbins-Ruszkowski, Jessica en Anna I. Corwin. "Introduction". *Successful Aging as a Twenty-first Century Obsession: Global Perspectives*, geredigeerd door Sarah Lamb. Rutgers UP, 2017, pp. 1–24.
- "Lives and Ideas: Reflecting Voices from Age/ing Studies". Paneldiscussie met Thomas R. Cole, Stephen Katz en Roberta Maierhofer op de Cultural Narratives, Processes, Strategies in Representations of Age and Aging,

- 3e ENAS conferentie, 1ste gezamenlijke ENAS & NANAS conferentie en 9e International Symposium on Cultural Gerontology, University of Graz, 27–30 April 2017.
- Long, Elizabeth. *Book Clubs: Women and the Uses of Reading in Everyday Life*. U of Chicago P, 2003.
- Marshall, Leni. "Through (with) the Looking Glass: Revisiting Lacan and Woodward in 'Méconnaissance,' the Mirror Stage of Old Age". *Feminist Formations*, vol. 24, no. 2, pp. 52–76.
- McMullan, Gordon. *Shakespeare and the Idea of Late Writing: Authorship in the Proximity of Death*. Cambridge UP, 2007.
- Morrison, Jago. "Ageing Reimagined: Exploring Ageing Women's Attitudes Towards Ageing through Reader Response". *Contemporary Women's Writing*, vol. 7, no. 1, 2013, pp. 1–17.
- Moulaert, Thibault en Simon Biggs. "International and European Policy on Work and Retirement: Reinventing Critical Perspectives on Active Ageing and Mature Subjectivity". *Human Relations*, vol. 66, no. 1, 2013, pp. 23–43.
- Ojala, Hanna, Pietilä, Ilkka en Pirjo Nikander. "Immune to Ageism? Men's Perceptions of Age-Based Discrimination in Everyday Contexts". *Journal of Aging Studies*, vol. 39, 2016, pp. 44–53.
- Pogingen iets van het leven te maken: Het geheime dagboek van Hendrik Groen, 83 ¼ jaar, 7e druk*. Meulenhoff, 2014.
- Pope, Rob. *Creativity: Theory, History, Practice*. Routledge, 2005.
- Radway, Janice. "Women Read the Romance: The Interaction of Text and Context". *Feminist Studies*, vol. 9, no. 1, 1983, pp. 53–78.
- Rich, Adrienne. "Notes toward a Politics of Location". *Blood, Bread and Poetry: Selected Prose, 1979–1985*. Norton, 1986, pp. 210–32.
- Rubinstein, Robert en Kate de Medeiros. "Successful Aging, Gerontological Theory, and Neoliberalism: A Qualitative Critique". *The Gerontologist*, vol. 55, no. 1, 2014, pp. 34–42.
- Simonsen, Peter. *Livslange liv: Plejehjemsromaner og pensionsfortællinger fra velfærdsstaten* [Lifelong Lives: Nursing Home Novels and Retirement Stories from the Welfare State]. Syddansk Universitetsforlag, 2014.

- Swinnen, Aagje. "The Performativity of Age: (Not) Acting One's Age in *Benidorm Bastards*". *AGE*, geredigeerd door Marleen Wynants en Goedele Nuytens. Academic and Scientific Publishers, 2016, pp. 48–56.
- . "Dementia in Documentary Film: *Mum* by Adelheid Roosen". *The Gerontologist*, vol. 53, no. 1, 2012, pp. 113–22.
- . "Everyone is Romeo and Juliet: Staging Dementia in *Wellkåmm to Verona* by Suzanne Osten". *Journal of Aging Studies*, vol. 26, no. 3, 2012, pp. 309–18.
- . "Du grand dortoir à la petite histoire: Les récits féminins et l'imagination littéraire d'un continuum d'âge". *Vieillir féminin et écriture autobiographique*, geredigeerd door Annette Keilhauer. UP Blaise Pascal, 2007, pp. 111–21.
- . "Healing Words: Critical Inquiry of Poetry Interventions in Dementia Care". *Dementia*, vol. 15, no. 6, 2016, pp. 1377–404.
- . "Inspelen op de angst voor lillend vlees: Het oudere vrouwenlichaam in de fotografie van Erwin Olaf". *Tijdschrift voor Genderstudies*, vol. 13, no. 1, 2010, pp. 31–45.
- . Late-Life Masculinity in *Wandering Streams* by Pascal Rabaté". *Alte im Film und auf der Bühne: Neue Altersbilder und Altersrollen in den darstellenden Künsten*, geredigeerd door Hedwig Herwig en Andrea von Hülsen-Esch. Transcript, 2016, pp. 95–117.
- . "Mumbling Beauty: Louise Bourgeois – Portraits of the Artist as a Much Older Woman". *Feminist Media Studies*. (in druk)
- . "Never Too Old to Learn or Rebel. *Two Old Ladies* (*Twee oude vrouwtjes*) by Toon Tellegen". Special issue EngAGEing Questions: Gender and Age. *Gender forum. An Internet Journal for Gender Studies*, vol. 28. www.genderforum.org/issues/engageing-questions/never-too-old-to-learn-or-rebel-two-old-ladies-twee-oude-vrouwtjes/, bezocht op 12 januari 2016.
- . "'The Roses Are Long Gone but the Chrysanthemums Are Magnificent': Late-Life Creativity in *Quartet* and *Youth*". *Journal of British Film and Television*, vol. 14, no. 2, 2017, pp. 162–78.
- . "'Writing to Make Ageing New': Dutch Poets' Understandings of Late-Life Creativity". *Ageing and Society*, online gepubliceerd op 7 november 2016.

- Swinnen, Aagje en Kate de Medeiros. "Participatory Art Programs in Residential Dementia Care: Playing with Language Differences". *Dementia*, online gepubliceerd op 14 september 2017.
- . "'Play' and People Living With Dementia: A Humanities-Based Inquiry of TimeSlips and the Alzheimer's Poetry Project". *The Gerontologist*, online gepubliceerd op 18 januari 2017.
- Swinnen, Aagje en Cynthia Port. "Ageing, Narrative and Performance: Essays from the Humanities". *International Journal of Ageing and Later Life*, vol. 7, no. 2, 2012, pp. 9–15.
- Swinnen, Aagje, Port, Cynthia en Valerie Barnes Lipscomb. "Exploring the Boundaries of Literary Age Studies". *Frame: Journal of Literary Studies*, vol. 30, no. 1, 2017, pp. 19–30.
- Tincknell, Estella. "Jane or Prudence? Barbara Pym's Single Women: Female Fulfillment and Career Choices in the 'Age of Marriages'". *Critical Survey*, vol. 18, no. 2, 2006, pp. 31–44.
- Twigg, Julia en Wendy Martin. "The Field of Cultural Gerontology: An Introduction". *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*, geredigeerd Julia Twigg en Wendy Martin. Routledge, 2015, pp. 1–15.
- Witteman, Sylvia. "Geheim". *De Volkskrant*, 7 november 2015.
- Woodward, Kathleen. *Aging and its Discontents: Freud and Other Fictions*. Indiana UP, 1991.
- Worsfold, Brian. *Acculturating Age: Approaches to Cultural Gerontology*. U of Lleida P, 2011.
- Zeilig, Hannah. "The Critical Use of Narrative and Literature in Gerontology". *International Journal of Ageing and Later Life*, vol. 6, no. 2, 2011, pp. 7–37.
- . "Dementia as a Cultural Metaphor". *The Gerontologist*, vol. 54, no. 2, 2014, pp. 258–67.
- Zolang er leven is: *Het nieuwe geheime dagboek van Hendrik Groen, 85 jaar*. Meulenhoff, 2016.

Tabel 1

Blad	Datum	Auteur	Woorden
<i>Amersfoort Nu</i>	14/12/2016		420
<i>Trouw</i>	24/11/2016	Isabel Baneke	483
<i>Vrij Nederland</i>	19/11/2016	Beatrijs Ritsema	868
<i>Cuijks Weekblad</i>	28/06/2016		554 (meervoudig)
<i>NRC Handelsblad</i>	30/04/2016	Toef Jaeger	1188
<i>Dagblad van het Noorden, editie Zuidoost-Drenthe</i>	28/04/2016		238
<i>de Volkskrant</i>	27/04/2016	Haro Kraak	2853
<i>NRC Handelsblad</i>	27/04/2016	Toef Jaeger & Esther Rosenberg	277
<i>Nederlands Dagblad</i>	01/04/2016		1207
<i>Trouw</i>	01/04/2016	Bert Keizer	715
<i>De Stentor</i>	23/02/2016	Merel Dado	278
<i>Nieuwe Stadsblad</i>	17/02/2016		268
<i>Elsevier</i>	06/02/2016	Irene Start	264
<i>Dagblad van het Noorden, editie Zuidoost-Drenthe</i>	05/02/2016	Coen Peppelenbos	415
<i>Het Parool</i>	03/02/2016	Bart van Zoelen	968
<i>de Volkskrant</i>	30/01/2016	Erik van den Berg	306
<i>Trouw</i>	30/01/2016		433
<i>NRC Handelsblad</i>	29/01/2016	Toef Jaeger	570
<i>de Volkskrant</i>	07/11/2015	Sylvia Witteman	589
<i>NRC Next</i>	23/03/2015	Toef Jaeger	195
<i>Groot Roosendaal</i>	07/01/2015	Margot van Hummel	327
<i>Reformatorsch Dagblad</i>	08/11/2014		1013
<i>Trouw</i>	17/10/2014		720

<i>De Nieuwsbode Heuvelrug</i>	08/10/2014		267
<i>Het Parool</i>	20/08/2014	Lotte van Rosmalen	495
<i>Trouw</i>	12/07/2014	Leonie Breebaart & Wils Rebergen	1014 (meervoudig)
<i>Dagblad van het Noorden, editie Zuidoost Drenthe</i>	11/07/2014		401
<i>Het Parool</i>	26/06/2014	Maarten Moll	349
<i>Het Parool</i>	30/11/2013	Paul Arnoldussen	1288

De zoekresultaten zijn gegenereerd door LexisNexis. Aankondingen van de tv-reeks of het theaterstuk en dubbels zijn weggelaten, alsook recensies die zo kort waren dat ze niets nieuws meer aanbrachten en info over nominaties, prijzen en boekentoptiens. Ik heb geopteerd om de recensies van beide boeken samen te brengen, omdat het inhoudelijk weinig effectief bleek om alleen op het eerste boek te focussen.

Tabel 2

Alias*	Gender	Leeftijd**	(Voormalige) beroepsactiviteit***
Winterfall	m	61	Twaalf ambachten, dertien ongelukken – veelal baantjes die eerder manuele dan intellectuele vaardigheden vereisen
Elsbe	v	68	Stadsdeelmanager gemeente Maastricht
Cunera	v	69	Zeer korte tijd docent kunst- en cultuurgeschiedenis
Vlam	v	69	Bibliothecaresse
Simone	v	69	Arbeids- en organisatiepsycholoog, directeur van commercieel opleidingsadviesbureau
Vosje	v	74	Taaldocent, dichter
Aspirant	m	77	Fabrieksdirecteur, schrijver
Nono	v	82	Psycholoog, psychotherapeut

* Deels zelfgekozen door de deelnemers

** Leeftijd bij aanvang van het project in het voorjaar van 2017

*** Zoals opgegeven in de vragenlijst

Figuur 1

EINDSPEL: DE LAATSTE LOODJES	Kwartetspel door CUNERA	Leesclub Ouderen en Literatuur van Aagje Swinnen (21-5-2017)	
1 Protheses	Mag ik van jou een	Nier	
		Netvlies	
		Hartklep	
		Hartversterkertje	
2 Hypotheses	Heb jij	Nieuwe Lenzen	
		Versleten Knieën	
		Een Haarstukje	
		Kleinkinderen	
3 Levenseindes	Wil jij	Gecremeerd	
		Begraven	
		Euthanasie	
		Voor de Trein	
4 Rijkdom	Geef mij	Aandacht	
		De Ruimte	
		Je Glimlach	
		Je Gironummer	
5 Afknappers	Ik wil geen	Verzakking	
		Prostaatje	
		Gedruppel	
		Gedoe	
6 Opkickers	Wil jij svp	Niet Kernen	
		Niet Klagen	
		Niet Roddelen	
		Even Zwijgen	
7 Uitjes	Ga je mee naar	Beluga	
		De Bioscoop	
		De Sauna	
		Bed	
8 Gevonden Voorwerpen	Wie ziet mijn	Zonnebril	
		Autosleutels	
		Museumkaart	
		Echtgenoot	
9 Positivo's	Laat mij	Jou Voorlezen	
		Je Hand Vasthouden	
		Nog Even	
		Leven	

Colofon

Goed ouder worden en creatief lezen:
het kunstje van Hendrik Groen
Prof. dr. Aagje M.C. Swinnen

ISBN 978 90 8253 5846
NUR 715

Vormgeving
Netty van Haarlem

Illustratie
Bethany Walrond

© Foto van Aagje M.C. Swinnen
Loraine Bodewes

Deze oratie is online te vinden via de website van de
Universiteit voor Humanistiek: www.uvh.nl.